

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**MİLLİ MÜCADELEDE YÜZELLİLİK OLAYI VE
RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

HAZIRLAYAN

Mehmet Noyan

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu

İZMİR 2007

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı Ve Rıza Tevfik Bölükbaşı adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenler olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

...../...../2007

Mehmet Noyan

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünün ...../...../2007 tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim Yönetmeliğinin ..... maddesine göre Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mehmet Noyan'ın "Milli Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tefrik Bölükbaşı" konulu tezini incelemiş ve adayın ...../...../2007 tarihinde, saat:.....'da jüri önünde tez savunmasını almıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra .....dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayandığı anabilim dallarından jüri üyelerince sorulara verilen cevaplar değerlendirilerek tezin .....olduğuna oy .....ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	2

I- MİLLİ MÜCADELEDE AYAKLANMALAR

A- AYAKLANMALAR SÜRECİNE GENEL BAKIŞ.....	3
1- ALİ BATI AYAKLANMASI.....	5
2- ALİ GALİP OLAYI.....	6
3- BİRİNCİ BOZKIR AYAKLANMASI.....	7
4- İKİNCİ BOZKIR AYAKLANMASI.....	8
5- ŞEYH EŞREF (HART) AYAKLANMASI.....	9
6- BİRİNCİ ANZAVUR AYAKLANMASI.....	10
7- İKİNCİ ANZAVUR AYAKLANMASI.....	11
8- BİRİNCİ DÜZCE AYAKLANMASI.....	12
9- İKİNCİ DÜZCE AYAKLANMASI.....	13
10- KUVAYI İNZİBATİYE HAREKATI.....	14
11- BİRİNCİ YOZGAT AYAKLANMASI.....	15

12- İKİNCİ YOZGAT AYAKLANMASI.....	16
13- ZİLE AYAKLANMASI.....	16
14- MİLLİ AŞİRETİ OLAYI.....	16
15- CEMİL ÇETO OLAYI.....	17
16- KONYA AYAKLANMASI.....	18
17- DEMİRCİ MEHMET EFE AYAKLANMASI.....	18
18- ÇERKEZ ETHEM VE KARDEŞLERİNİN AYAKLANMASI.....	20
19- KOÇKİRİ AYAKLANMASI	22
20- PONTUS HAREKATI.....	23

II- YÜZELLİLİKLER OLAYI

A-YÜZELLİLİKLER NEDİR?.....	25
B- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE GENEL AFFIN İLANI	26
C- AF DIŞINDA KALACAK OLANLARI BELİRLEME SÜRECİ.....	28
D- LİSTENİN HAZIRLANMA SÜRECİ.....	32
E- İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN KARARI.....	32
F- YÜZELLİLİKLER VE DAHİLİYE VEKİLİ FERİT BEY	33
G-YÜZELLİLİKLERİN AFFEDİLMESİNİN SEBEBİ	35
H-AF KANUNUNUN ÖZELLİKLERİ	38
I-AFFEDİLENLERİN AF KARŞISINDAKİ TUTUMLARI	39

III- RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI

A-HAYATININ İLK DÖNEMLERİ.....	41
B-BİR YÜZELLİLİK OLARAK RIZA TEVFİK... ..	43
C-BÜYÜK İSLAM KONGRESİ	45
D-ATATÜRK'E SUNULMAK ÜZERE HAZIRLANAN KİTAP.....	46
E-KARISI İLE OĞLUNUN TÜRK VATANDAŞLIĞINA GEÇİŞİ.....	47
F-RIZA TEVFİK KIBRISTA	48
G-RIZA TEVFİK HAKKINDAKİ SERT YAZI.....	49
H-RIZA TEVFİĞİN İRAK'A GELMEK İSTEMESİ.....	50
I-İNGİLTERE SEYEHATİ.....	51
İ-RIZA TEVFİĞİN TÜRKİYE'YE GELMEK İSTEMESİ.....	53
J-ŞAM ZİYARETİ.....	54
K-EMİR ABDULLAH'I ZİYARETİ.....	54
L-KUDÜS BAŞKONSOLOSUNUN MEKTUBU.....	55
M-İRAK ZİYARETİ.....	56
N- RIZA TEVFİK'İN TORUNU LEYLA SEFA'NIN MEKTUBU.....	57
O- LEYLA SEFA'NIN MEKTUBU HAKKINDAKİ YAZIŞMALAR.....	58
Ö- RIZA TEVFİK'E PASAPORT VERİLMESİ.....	59
P- RIZA TEVFİĞİN İSTANBULA GELİŞİ VE VEFATI.....	60
SONUÇ	61
EKLER	62
KAYNAKÇA	71

ÖNSÖZ

Hazırlamış olduğum bu çalışmanın konusu, yakın tarihimiz içinde üzerinde pek durulmayan ve çok araştırılmamış olan Yüzellilikler Olayı'dır. Konu seçerken bir çok seçenek bulunmasına rağmen bu konuya eğilmiş olmamda ki ana sebep, olayın içeriğini öğrendiğimde bende oluşan ilgi ve merak olmuştur.

Bunun yanında yakın tarihimizde cereyan eden bu olay neydi? Kimdir bunlar? Bu 150 kişiye ne olmuştur ve sonrasında neler yaşamışlardır? Bu olay "Yüzellilikler" olarak adlandırılrsa da, Yüzellilikler Listesine alınmış her kişinin birey olarak kendine göre bu süreç içerisinde yaşamış olduğu olaylar mevcuttur. Bu çalışmamın amaçlarından bir diğeri de Yüzellilikler' den olan Şair ve Filozof, Sevr Antlaşmasını imzalayan, Heyet-i Murahhasa'dan Ayandan Şura-yı Devlet Reisi Esbakı Rıza Tefik Bölükbaşı'nın Yüzellilikler Listesine alınması, bu listeye girdikten sonra yaşadıkları ve yurt dışındaki faaliyetleri hakkında bilgiler sunmaktır.

Bu konuyu araştırmaya başladığımda gördüğüm bir konuda şu idi; konunun üzerinde yapılmış olan fazla bir çalışmanın olmaması ve aynı zamanda bir çok kimse tarafından da bilinmemesiydi. Bu hususları dikkate aldığımda da bu konu üzerinde çalışma yapmanın hem zorluğunu, hem de verdiği güzel hazzı yaşama fırsatı buldum.

Bu çalışma büyük zorluklar içerisinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyetini arkadan vuran, üzerlerinde yaşadıkları topraklara ihanet eden 150 kişiyi konu almıştır.

Bu çalışmayı yapma fikri doğduğunda, beni destekleyen, değerli vakitlerini ve fikirlerini esirgemeyen saygıdeğer Hocam, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendi-oğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet NOYAN

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşından sonra yıkılan Osmanlı İmparatorluğunun ardından herhangi bir ülkenin himayesini ve mandacılığını asla kabul etmeyen büyük önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, kurulmasından önce, kurulma aşamasında ve kurulduktan sonra da büyük zorluklarla karşılaşmıştır.

Bu zorluklar hem dış eksenli hem de iç eksenli olmuştur. Bir ülkenin düşmanlarından kötülük görmesi, zarar görmesi çok doğal olarak karşılanılabilir. Ancak kendi vatandaşları tarafından ihanete uğramak bekli de bir ülkenin tarihinde karşılaşacağı en büyük felaketlerin başında gelmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 19 Mayıs 1919 yılında Samsuna çıkmasıyla birlikte, Kurtuluş Savaşınında temelleri atılmıştı. Bununla birlikte, Amasya Tamimi de kurulacak olan yeni devletin temellerini oluşturmaktaydı. Milli mücadele işgal kuvvetlerine İstanbul hükümetine ve onların işbirlikçi yandaşlarına karşı verilecek olan büyük bir mücadeleydi.

Bu çalışma, kendi öz vatanında doğan kurtuluş mücadelesine destek vermeleri gerekirken işgal kuvvetleri ve İstanbul Hükümetiyle işbirliği yapan ve dolayısıyla de kendi vatanına ve milletine ihanet eden adları da tarihe 150'likler olarak geçen yüzelli kişi ve onlardan biri olan Filozof Rıza Tevfik Bölükbaşı hakkındadır.

Milli Mücadele zamanında ayaklanmalar ve Yüzelilikler olayı hakkında bilgiler sunulmuş olup, bu duruma nasıl düştükleri, vatandaşlıktan çıkarılıp yurt dışına sürülmeleri, haklarında af çıkarılması gibi konular incelenmiştir.

Şair ve Filozof Rıza Tevfik Bölükbaşı hakkında ise Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerinden faydalanılmış olup ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu kişinin portresi incelendiğinde felsefeyle ilgilenen, şair olan ve devlet yönetiminde bulunan bu kişinin bu kadar meziyetlerine rağmen içinde bulunduğu durumu çıkmaz sokak görüp Sevr Antlaşmasını imzalaması sonrasında, yurt dışında pişmanlığını belirtmesi gibi bir çok

Çarpıcı olaylara Őahit olunacaktır.

Yüzellilikler Olayının konu edildiği eserlerde konuların pek derinlemesine incelenmediği ve Rıza Tefvik Bölükbaşı hakkındaki yayınlarında onun sosyal yaşamını incelemiş olması, hayatının Yüzellilikler Olayı penceresinden irdelenmemiş olması da bir gerçektir. İş bu tezciğinde amacı, Yüzellilikler Olayı'nı ve bu olay çerçevesinde ünlü bir simanın yaşamından kesitler sunmaktır.

I-MİLLİ MÜCADELEDE AYAKLANMALAR

A- AYAKLANMALAR SÜRECİNE GENEL BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu 1. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi ile birlikte Türk tarihinde, Milli Mücadele ismi ile yeni bir dönemin temeli atılmıştır.

Mütarekenin imzalanmasından sonra ülke tam anlamıyla sorunlar yumağına dönmüştür. Bütün devlet dengelerinin bozulduğu bu ortamda birbiri ardına kurulan hükümetler uzun ömürlü olamamış¹, hiçbir kabine üzerine binen ağırlığı taşıyamamış ve bu felaketten çıkış için sağlıklı fikirler üretememiştir. İtilaf Devletleri 1. Dünya Savaşı sırasında, gizli antlaşmalarla paylaştıkları Osmanlıyı fiilen bölüşmeye başlamışlar ve yürüttükleri işgaller Türk halkı için zor bir dönemin başlayacağını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti bünyesinde yüzyıllardır barış ve huzur ortamında yaşamış olan azınlıkların, özellikle Ermeniler ve Rumların Türk topraklarında kendileri için bağımsız yeni yurtlar kurma girişimleri de silahlı çeteler vasıtasıyla yeni bir boyut kazanarak Müslüman halk ile anılan azınlıklar arasında önemli olayların çıkmasına yol açmıştır.

---

¹ Mütareke Dönemi Kabineleri:

Ahmet İzzet Paşa	11 Ekim 1918 – 8 Kasım 1918	(25 gün)
Ahmet Tevfik Paşa	11 Kasım 1918 – 13 Ocak 1919	(2 ay 1 gün)
	14 Ocak 1919 – 3 Mart 1919	(1 ay 20 gün)
Damat Ferit Paşa	4 Mart 1919 – 15/16 Mayıs 1919	(2 ay 13 gün)
	19 Mayıs 1919 – 20 Temmuz 1919	(2 ay 2 gün)
	21 Temmuz 1919 – 30 Eylül 1919	(2 ay 11 gün)
Ali Rıza Paşa	2 Ekim 1919 – 8 Mart 1920	(5 ay 3 gün)
Salih Hulusi Paşa	8 Mart 1920 – 2 Nisan 1920	(25 gün)
Damat Ferit Paşa	5 Nisan 1920 – 31 Temmuz 1920	(3 ay 25 gün)
	31 Temmuz 1920 – 17 Ekim 1920	(2 ay 17 gün)
Ahmet Tevfik Paşa	21 Ekim 1920 – 4 Kasım 1922	(2 yıl 14 gün)

Kaynak: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 2. Cilt, İstanbul 1999, s. 61.

Böylesine büyük bir otorite boşluğunun olduğu bir ortamda, yaşanan olumsuzluklar arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde değişik zamanlarda ve farklı nedenlerle ortaya çıkan iç ayaklanmalar çok önemli bir yer tutmaktadır. Milletler kendilerini sömüren yabancı devletlere karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bu, makuldür, ancak aynı ülkenin insanlarını çeşitli sebeplerle karşı karşıya getiren iç ayaklanmaların açıklaması kolay değildir. Zor olduğu gibi dramatik olaylara ve kapanması uzun sürebilecek yaralara da sebebiyet vermesi mümkündür.²

Ayaklanmaların temelinde çeşitli sebepler bulunmaktadır. Dış etkenlerin özünü İtilaf Devletlerinin istek ve çıkarları oluştururken, iç etkenler daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Ayaklanmalar incelendiğinde de görüleceği gibi ana etken olarak İstanbul Hükümetleri ile Kuvayı Milliye arasındaki çekişme göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra etnik farklılıklar temelinde gelişen ayaklanma girişimleri ve nihayet liderlik yarışı sebebiyle baş gösteren ayaklanmalara da tanık olunmuştur. Milli Mücadelede yaşanan iç ayaklanmaların kronolojik sıralaması aşağıdaki gibidir.

-11 Mayıs 1919 Ali Batı Olayı, 20 Ağustos 1919 Ali Galip Olayı, 27 Eylül 1919 Birinci Bozkır Ayaklanması, 20 Ekim 1919 İkinci Bozkır Ayaklanması, 20 Ekim 1919 Ahmet Anzavur'un Milli Mücadele Aleyhinde Birinci Defa Saldırılması, 26 Ekim 1919 Şeyh Eşref Ayaklanması (Hart Olayı), 28 Ekim 1919 Kızılkuyu Olayı, 28 Ekim 1919 Apa Çarpışması, 1 Kasım 1919 Dinek Çarpışması, 15 Kasım 1919 Demirkapı Çarpışması, 16 Şubat 1920 Ahmet Anzavur'un Milli Mücadele aleyhine ikinci defa saldırılması, 4 Nisan 1920 Ahmet Anzavur'un Gönen'e taarruzu, 13 Nisan 1920 Birinci Düzce Ayaklanması, 16 Nisan 1920 Çerkez Ethem kuvvetleriyle Ahmet

---

² İnönü, isyan çıkan bir yöreye göndereceği bir binbaşığı ayrıntılı bir şekilde aydınlatıp, ikaz eder: "Söylediğim yere vardığın zaman, müfrezen görünür görünmez, halk karşıdan görünecek, tekbir getirerek askerimiz geldi diye sizi karşılayacaklar. Bunları askerinin içine sokmayacaksın. Askeri dışarıda tutacaksın. Kim gelirse gelsin, ne söylerse söylesinler inanmayacaksın. Davet edecekler gitmeyeceksin. Yorgunsunuz, argınsınız diye size ziyafet vermeye kalkacaklar. Seni, askerini, hepinizi alacaklar, evlere dağıtacaklar. Bu teklifi kabul etmeyeceksin. Sen orada isyan tertip etmek için, hareket etmek için hazırlananlar olduğunu söyleyeceksin, onları isteyeceksin, seni istikbal edenleri bunun için yardıma çağıracaksın. Eğer bunu yapabilirsen, ele geçirdiğin kimseleri oradan çıkarırsın, kimlermiş, nereden gelmişler tahkik edersin ve ona göre mahkemeye sevk edersin. Neticeyi böyle alırsın." Buna rağmen göreve yolladığı binbaşının birkaç gün sonra süklüm püklüm geri döndüğünü aktaran İnönü, iç isyanların aldatıcı görüntüsü karşısında önlem alabilmenin zorluğuna dikkat çekerek, aynı millet fertlerinin birbirini aldatıp pusuya düşürmesinin son derece kolay bir şey olduğunu ve bütün iç isyanların en zayıf noktasının bu olduğunu belirtmektedir. İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, Ankara 1985, s. 204.

Anzavur kuvvetlerinin Yahyaköy Çarpışması, 18 Nisan 1920 Kuvayı İnzibatiyenin kurulması, 19 Nisan 1920 Ahmet Anzavur'un Karabiga'dan İngiliz gemisiyle İstanbul'a kaçıışı, 25 Nisan 1920 Taraklı Çarpışması, 8 Mayıs 1920 Ahmet Anzavur'un Adapazarı ve Geyve Harekâtı, 8 Mayıs 1920 İkinci Düzce Ayaklanması, 11 Mayıs 1920 Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumiliğinin işe başlaması, 12/13 Mayıs 1920 Mudurnu Çarpışması, 15 Mayıs 1920 Birinci Yozgat Ayaklanması, 20 Mayıs 1920 Cemil Çeto Olayı, 23 Mayıs 1920 Milli Mücadele kuvvetlerinin Kuvayı İnzibatiyeye taarruzu, 25 Mayıs 1920 Zile Ayaklanması, 27 Mayıs 1920 Sulusaray Olayı, 1 Haziran 1920 Milli Aşireti Olayı, 13 Haziran 1920 Yozgat'ın asiler tarafından işgali, 14 Haziran 1920 Kuvayı İnzibatiye Tümeninin taarruzu, 20 Haziran 1920 Çerkez Ethem kuvvetlerinin Ankara'dan Yozgat'a hareketi, 21 Haziran 1920 Çopur Musa (Çivril) Olayı, 27 Haziran 1920 Kula Olayı, 20 Temmuz 1920 İnegöl Olayı, 5 Eylül 1920 İkinci Yozgat Ayaklanması, 8 Eylül 1920 Çengelhan Olayı, 8 Eylül 1920 Nogaykızıközü Olayı, 23 Eylül 1920 Ayvalıközü Çarpışması, 25 Eylül 1920 Koyunculu Çarpışması, 2 Ekim 1920 Konya Ayaklanması, 6 Aralık 1920 Demirci Mehmet Efe Ayaklanması, 7 Aralık 1920 Çerkez Ethem Ayaklanması, 6 Mart 1921 Koçkiri Ayaklanması, ... 1918 - 21 Kasım 1923 Aynacıoğlu Olayları, ... 1918 - ... 1923 Pontus Ayaklanmaları ve Olayları.

1- ALİ BATI AYAKLANMASI

11 Mayıs – 18 Ağustos 1919 tarihlerinde meydana gelen ve Midyat, Nusaybin, Ömerkan, Dirilömer çevresinde etkileşen bu ayaklanma, İngilizlerin Osmanlı topraklarında ayrılıkçı güçleri kışkırtarak, onlar aracılığıyla bölgede dolaylı bir etkinlik sağlama politikasına uygun gelişen bir durumdur. Bölgede yaşayan söz sahibi kişiler, İngilizlerin kışkırtmalarıyla bir Kürdistan oluşturulması fikrini yayma çabasında buldukları sırada, bu rüzgardan etkilenen Ali Batı diğer yandan da kendisinin İstanbul

Hükümetinin Mardin Temsilcisi olduğu yolundaki propagandalarla etkinliğini artırmaya çalışmıştır.³

11 Mayıs 1919 günü emrindeki yüz silahlı adamı ile Nusaybin'e gelen Ali Batı'ya İlçe Kaymakamı ve burada bulunan 24. Alay Komutanı ilk müdahaleyi nasihat yoluyla yapmışlarsa da, buradaki askerî kuvvetin kendi sayılarından daha az olduğunu anlayan Ali Batı her ikisini de tehdit etmiş ve daha da ileri giderek hapisanedeki mahkumları serbest bırakmış ve halktan zorla para ve insan toplamaya başlamıştır. Bunun üzerine 5. Tümen Komutanlığının emri ile civardaki askerî kuvvetler birleştirilerek Ali Batı'nın üzerine gönderilmiştir. 4 Haziran'da Mekre yakınlarında bozguna uğratılan Ali batı, bir grup adamıyla kaçmayı başarmıştır. 5. Tümen Komutanı, 6 Haziran'da bir bildiri yayınlarak, köylülerin ve aşiretlerin bu eşkıyaya yardımda bulunmamak şartıyla serbest olduklarını ilan etmiştir.⁴ Devam eden takip sonucunda Ali Batı 18 Ağustos'ta gizlendiği Medah mevkiinde kısırlanmış ve yapılan çarpışma neticesinde ölü olarak ele geçirilmiştir.

2- ALİ GALİP OLAYI (20 AĞUSTOS – 15 EYLÜL 1919)

Mustafa Kemal ve beraberindekilerin Erzurum'da topladıkları Kongreyi engelleyemeyen Damat Ferit Hükümetinin, Amasya Tamiminde çağrısı yapılan ve yurdun bütünlüğü için kararlar alınacak olan Sivas Kongresini engelleme çabasının bir ürünü olmuştur. Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın emriyle dönemin Elazığ Valisi Ali Galip'in görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁵ Aynı dönemde İngiliz Binbaşısı Noel, bağımsız bir Kürt önderleri Bedirhanî Halil, Kamuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle toplanmıştır. Bu gruba, görev emrini aldıktan üç gün sonra 6

---

³ A.g.e., s. 41-42.

⁴ Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969, s. 42.

⁵ İstanbul Hükümetinin Elazığ Valisi Ali Galip'e çektiği telgraf emri için bkz.; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 1. Cilt, Ankara 1988, s. 266-268.

Eylül'de Ali Galip de dahil olmuş ve yapılan toplantıda Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil'den 500 seçkin atlı hazırlamasını kararlaştırmışlardır.⁶

Öteden beri bu girişimleri izleyen Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, gelişmelerin Kürtleri ayaklandırmak ve Sivas Kongresini dağıtmaktan başka Doğu illerinde asayişsizlik olduğu gerekçesiyle bu bölgenin de işgaline zemin hazırlanacağı değerlendirmesini yapmışlar ve bu nedenle Ali Galip ve beraberindekilerin Sivas üzerine yürümelerini beklemeksizin onların ele geçirilmeleri kararını almışlardır.⁷ Böylelikle Elazığ, Diyarbakır, Siverek ve Aziziye'den bazı birlikler Malatya üzerine gönderilmiş ve bunun üzerine önce Noel ile Kamuran, Celadet ve Ekrem, arkasından Ali Galip ile Mutasarrıf Halil Kahta'ya doğru kaçıp, Bey Dağ'daki Reşvan Aşireti Başkanı Bedir Ağa'nın yanına sığınmışlardır. Beydağ'da da yeni kuvvet toplama girişiminde bulunduğu anlaşılan Ali Galip üzerine kuvvet gönderilince bu defa Urfa'ya kaçmış, oradan da Noel'in çağrısı üzerine Halep'e gitmiştir.

3- BİRİNCİ BOZKIR AYAKLANMASI (27 EYLÜL – 4 EKİM 1919)

Konya'nın Bozkır ilçesinde meydana geldiği için bu adla anılan ayaklanmalar, ulusal direnişin güçlenmesini ve gelişmesini geciktirici türden ayaklanmalardır. Mustafa Kemal Paşa'nın, komutanlara Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasına davet eden telgraflarına olumlu yanıt veren Cemal Paşa, bölgedeki halkı milli mücadeleye katılmaya ve ordusunun eksiklerini tamamlamaya çalışırken İstanbul'a çağrılmıştır. Ardından görevi devralan Albay Selahattin de kısa bir süre sonra görevinden ayrılınca, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Damat Ferit'e bağlılığıyla bilinen Vali Cemal Bey⁸duruma hakim olmuştur. Cemal bey bir yandan halkı milli kuvvetlere karşı

---

⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara 1991, s. 247.

⁷ **A. g. e.**, s. 247.

⁸ Milli kuvvetlerin baskısı sonucu İstanbul'a kaçmak zorunda kalacak olan Cemal Bey, Damat Ferit Hükümetinde kısa bir süre Dahiliye Nazırlığı görevinde bulunacaktır. H. Adnan Önelçin, **Nutuk'un İçinden**, İstanbul 1981, s. 36.

gelmeye zorlarken, diğer yandan da hapishaneyi boşaltarak buradaki suçluları silahlandırmıştır. Bu gelişmeler karşısında Heyet-i Temsiliye, Albay Refet Bey'i (Bele) valinin tehlikeli faaliyetlerine son vermesi için görevlendirmiştir. Konya halkının da bu yeni gelişmeye verdiği desteği gören Vali Cemal Bey 27/28 Eylül 1919 gecesi Konya'yı terk ederek İstanbul'a dönmüştür.⁹

Halife, Padişaha bağlılık ve milli harekete karşı çıkış temelindeki ilk örneği teşkil eden Birinci Bozkır Ayaklanması böyle bir ortamda Vali Cemal ve İstanbul'da İngiliz Papazı Frew ile ilişkisi olan Bozkırlı Zeynelabidin ve arkadaşlarının kışkırtması sonucu başlamıştır. Kısa sürede Bozkır'a egemen olan yaklaşık bin kişi, Seydişehir'den üzerlerine gönderilen askeri birliği de etkisiz hale getirince, bölgeye bir nasihat heyeti gönderilmiş ve Bozkır'a milli kuvvetlerin gönderilmeyeceği garantisi verilerek isyanlar yatıştırılmıştır.

4-İKİNCİ BOZKIR AYAKLANMASI (20 EKİM- 4 KASIM 1919)

Birinci ayaklanmanın yatıştırılmasının ardından yeni bir ayaklanmanın çıkmaması için Afyon'dan Yarbay Arif (Karakeçili) Müfrezesi de Seydişehir'e kaydırılmıştır. Bu gelişmeleri haber alan Zeynelabidin'in adamları, yeniden harekete geçerek Bozkır'ı basmışlar ve üzerlerine gönderilen öncü birlikleri yenilgiye uğratmışlardır (24 Ekim 1919, Akkise civarı). Ertesi gün Yarbay Arif asilerin sağ kanadından etkili bir hareket düzenlemiş, 30 kadar ölü ve bir o kadar da yaralı bulunan isyancılar geri çekilmeye başlamışlardır. Takip hareketinde Karaman-Çumra yolu üzerindeki Kızılkuyu'da geceyi geçiren 30 kişilik bir müfreze, baskın sonucu ele geçmiş (28/29 Ekim 1919), asiler erlerin para, silah ve hayvanlarını alıp serbest bırakmış, ancak başlarındaki iki subayı idam etmeye teşebbüs etmişlerse de araya giren yaşlıların ve herhalde yaklaşmakta olan Yarbay Arif kuvvetlerinin etkisiyle vazgeçerek kaçmışlardır. Bu arada Yarbay Arif Müfrezesi ile asiler arasında bir çarpışma da Apa ve dolaylarında

---

⁹ Türk İstiklal Harbi, 6. cilt, s. 54.

gerçekleşmiş (28 Ekim1919), 20 ölü ve 10 yaralı veren isyancılar kaçmaya devam etmişlerdir. Ayaklanmacılara son darbe de 1 Kasım 1919'da Dinek yöresinde vurulmuş, dağılan asilerin ele başları da dağlara kaçmak zorunda kalmış, asilerin bütün köyleri işgal edilince Bozkır'a bir tek silah patlamadan girilmiştir (4 Kasım 1919).¹⁰

5-ŞEYH EŞREF (HART) AYAKLANMASI (26 EKİM – 24 ARALIK 1919)

Bayburt'a 20 km. uzaklıktaki Hart kasabasında yaşayan Eşref adında birinin kendine özel bir tarikat kurması ve ününün çevreye yayılması sonucu İçişleri Bakanlığınca soruşturma açılmasını gerektiren bir durumun oluşması ve Eşref'in soruşturmaya karşı çıkmasıyla başlamıştır. Bu konudaki ilk girişim Erzurum Valiliğince başlatılmıştır. Valilik, Bayburt Kaymakamlığına bu şeyhin kökeni, mesleği, mezhebi, müritlerinin kimliği ve faaliyetleri hakkında bilgi sormuştur.¹¹ Sonuçta Dahiliye Nezaretinin emriyle harekete geçen Bayburt Kaymakamlığı, ilçe müftüsünün başkanlığında din adamlarında oluşan bir kurul oluşturmuştur. Şeyhin kurulun davetini reddetmesi ve müritlerinin ayaklanma içinde olduğu yolunda duyumlar alınması üzerine 6 Aralık 1919'da Bayburt'taki 28. Alaydan 50 kişilik bir müfreze göz korkutmak için Hart'a gönderilmiştir. Hart'a gelen heyet, Şeyhin önceden ayrılması sebebiyle kendisi ile temas edememiş, halk yorgun düşen askerleri ikramda bulunmak vaadiyle birer ikişer evlere dağıtmış ve Hart'a geri dönen Şeyhle birlikte harekete geçerek onları esir almıştır. Bu olay, Alay Komutanı Binbaşı Nuri'nin şehit edilmesiyle yeni bir boyut kazanmış, bunun üzerine otuzar kişilik iki piyade bölüğünden yeni bir müfreze oluşturularak 9 Aralık 1919'da Hart'a sevk edilmiştir.¹² Bu müfreze de bir baskın düzenleyen Eşref başarılı olup askerleri tutsak ettikten sonra, kendisinin mehdi olduğunu ilan edip daha da azgınlaşmaya başlamıştır. Askerlerin tedbirsizliği ve tecrübesizliği neticesiyle oluşan bu durum karşısında hükümetin uzlaşma girişimlerinde bulunmuş olması da bir fayda sağlamamıştır ve bu defa dört tabur ve iki bölükten

---

¹⁰ A.g.e., s. 55-60.

¹¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul 1951, s. 153-156.

¹² *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s.62.

oluşan 700 kişilik bir kuvvet Hart'a gönderilmiştir. İhtiyaten biri Gümüşhane'de, diğeri Of'ta iki tabur da hazır tutulmuştur. 24 Aralık'ta Hart'ı kuşatan bu kuvvetler özellikle topçuların isabetli atışları vasıtasıyla sonuca gidebilmeyi başarmıştır. Evine isabet eden top mermisiyle havaya uçan Şeyh Eşref'in akıbetini öğrenen müritleri daha fazla direnemeyip teslim olmuşlardır.¹³

6-BİRİNCİ ANZAVUR AYAKLANMASI (25 EKİM - 30 KASIM 1919)

Emekli Jandarma Binbaşı olan Ahmet Anzavur, Milli Mücadeleye karşı tavır alarak saltanat ve halifelğe bağlılığının karşılığında, özellikle Biga, Gönen, Manyas ve civarındaki Çerkezleri teşkilatlandırarak Kuvayı Milliyeye karşı bir güç oluşturmak amacıyla bu bölgeye gönderilmiştir. Heyet-i Temsiliye Anzavur hareketini bastırmak için 31 Ekim 1919'da Albay Kazım'ı (Özalp) ve Salihli Cephesi Komutanı Ethemi görevlendirmiştir.¹⁴ 2 Kasım 1919'da Susurluk'a gelerek kuvvet toplamaya başlayan Anzavur ile ilk temas 15 Kasım'da Demirkapı sırtlarında gerçekleşmiş, bir taraftan Albay Kazım komutasındaki 11. Tümen, diğer taraftan da Yarbay Rahmi müfrezesi arasında kalan Anzavur, 10 kadar ölü ve 40 kadar yaralı bırakarak kaçmıştır. Takip hareketine bu aşamada Salihli cephesinde bulunan Çerkez Ethem de katılarak 30 Kasım'da Söğütalanı'nda Anzavur yeniden sıkıştırılmış ve ancak birkaç adamı ile kaçmayı başarmıştır. Birinci Anzavur Ayaklanmasının 2/3 Aralık 1919'da bittiği kabul edilmektedir.¹⁵

7-İKİNCİ ANZAVUR AYAKLANMASI (16 ŞUBAT – 19 NİSAN 1920)

---

¹³ Kenan Esengin, **A.g.e.**, s. 36.

¹⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 2. Cilt, İstanbul 1992, s. 104.

¹⁵ **Türk İstiklal Harbi**, 6. Cilt, s. 67-71. Anzavur Ayaklanmasını bastırmakla görevli komutanlardan Albay Kazım Özalp'in (daha sonra orgeneralliğe kadar yükselmiş, TBMM'de Meclis Başkanlığı ve Bakanlık görevlerinde bulunmuştur.)şunları söylemiştir: "Bu çarpışmada biz Halife kuvvetini maalesef Türk milletinin karşısında ve Yunanlıların yanı başında gördük. Anzavur Ahmet'in maiyeti o zaman "Halifenin askerleri" unvanı ile isimlendiriliyorlardı. Bu halifenin kuvvetleri Milli Mücadeleyi önlemek üzere toplanmış bulunuyorlardı. Her halde Halife ile Yunanlıları birbirine yaklaştıran sebep, tetkike değer bir faciadır." Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, 1. Cilt, Ankara 1988, s. 67.

Ahmet Anzavur'un ikinci kez ayaklanma girişimi, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi üyelerinden Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in katledilişi ile başlar. Hamdi Bey 26/27 Ocak 1920 gecesi düzenlediği bir baskınla Gelibolu yarımadasının Akbaş mevkiinde Fransız askerlerinin gözetimi altındaki silah ve cephaneleri ele geçirmiş ve sabaha kadar tümünü Anadolu kıyılarına taşıtmış yurtsever bir kişidir. Daha sonra Biga'ya geçerek asker toplamaya başlayan Hamdi Bey, yaklaşık 500 genç ile Biga'daki 190. Alayın 2. Taburu emrine girmiştir. Birliğin ihtiyaçları için halktan para toplamak zorunda kalışı, buradaki halkı (çoğunlukla Pomaklar) hoşnutsuzluğa itmiş ve Biga'da bir isyan başlatılmıştır. Hamdi Bey yalnız kalınca Yenice istikametine doğru yola çıkmış, fakat yolda yakalanarak katledilmiş ve cesedi halka teşhir edilmiştir.¹⁶

Bu gelişmeden sonra Anzavur yönetimindeki 800 kadar asi Yenice'ye saldırarak, Akbaş'tan kaçırılan silahları ele geçirmek istemiştir. Çaresiz geri çekilmek zorunda kalan yurtseverler silahları ve cephaneliği asilerin eline geçmemesi için dinamitle havaya uçurmuştur. Bu arada İstanbul Hükümeti de Anzavur çetesine katılmak üzere İstanbul'dan subaylar göndermiş, mali destek sağlamış, İngilizlerle birlikte bu ayaklanma örgütünü genişletmeye çalışmıştır.¹⁷

Çok ciddi boyutlara ulaşan ikinci Anzavur kuvvetlerinin bastırılması konusunda Ankara'da Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye başkanı olarak kararlı bir bildiri yayınlamış¹⁸ ve isyanın bastırılması için 2 000 civarında asker toplanmıştır. Çerkez Ethem'in idaresindeki birlikler 16 Nisan 1920'de Susurluk'un Kuzeyindeki Yahyaköy'de karşılaşmışlar, tam gün süren şiddetli çarpışmalar sonunda asiler

---

¹⁶ Sofuoğlu Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara 1994, s. 281-287.

¹⁷ **Türk İstiklal Harbi**, 6. Cilt, s. 75. İlgili fikirler sarayın Başkatibi Ali Fuat Türkgeldi'nin hatıraların da da geçmektedir: "Ali Rıza ve Salih Paşalar zamanında her gün gazetelerde şaki Anzavur çetesi filan yerde şu cinayeti yaptı, filan yerde bunu yaptı diye yazarak Anzavur'un ika eylediği fecayii ile kulaklarımız dolduğu halde, Ferid Paşa sadaretinde gelen ma'ruzât meyânında uhdesine mîr-i miranlık rütbesi tevcihi ile Karesi mutasarrıflığına tayini hakkında bir kararname geldiğini görünce dayanamayıp esnây-ı takdimde "Böyle bir eşkiyayı ibadullahın başına taslit etmek revây-ı hak değildir efendim." diyerek son bir cür'et gösterdim." Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara 1987, s. 263.

¹⁸ Bu bildirin tam metni için bkz.; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**, Ankara 1989, s. 100-101.

dağıtılabilmektedir. Bunun üzerine 19 Nisan'da Karabiga'ya kaçan Anzavur oradan da bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a dönmüştür.¹⁹

8-BİRİNCİ DÜZCE AYAKLANMASI (13 NİSAN – 31 MAYIS 1920)

7 Nisan 1920'de Amiral de Robeck'i ziyaret ederek onunla milliyetçilere karşı alınması gereken önlemleri ve bu konudaki İtilaf Devletlerinin desteğini araştıran Damat Ferit'in 12 Nisan 1920'de dördüncü defa Sadrazamlığa getirilişinin hemen ardından başlayan bu ayaklanma da Anzavur, Yozgat ve Konya isyanları ile aynı türden sayılabilir.²⁰ Düzce yöresinde baş gösteren bu ayaklanmalar bir yandan hilafetin ve şeriatın savunulmasına dayandırılmakla beraber diğer yandan da Çerkezlik davası güdülen bir içeriğe de sahiptir.²¹ Bölgede yaşayan Çerkez ileri gelenlerinin sarayla yakın ilişkide olmaları gelişen Anadolu hareketine karşı olumsuz tavır almalarına sebep olmuştur. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin buradaki Çerkez ve Abaza'ları ulusal direniş hareketine karşı kışkırtırken, bu hareketi yürütenlerin İttihatçıların devamı olduğu yolundaki propagandaları da etkili olmuştur. Bütün bu gelişmelerin sonucunda Ömer Efendi Köyünde toplanarak silahlanan Çerkez ve Abazalar Düzce'deki güvenlik müfrezesini basarak buradaki birlik komutanı Mahmut Nedim'i teslim almış ve Düzce'ye egemen olmuşlardır. Ayaklanmanın öncülerinden Berzeg Sefer Kaymakamlığa, emekli Binbaşı Maan Ali de Jandarma Komutanlığına atanmış ve ayaklanma bu suretle seri bir şekilde yayılmaya başlamıştır.

Tehlikenin büyüklüğü karşısında yeni kurulan Büyük Millet Meclisi'nin Muvakkat İcra Vekilleri Heyeti (Geçici Yürütme Kurulu) bölgeye askeri birliklerle beraber halkı yatıştırmak için Ankara'dan Husrev Gerede, Adapazarı'ndan da Sait ve Kazım Beyler başkanlığında birer "Nasihât Heyeti" gönderilmiştir. Fakat bu girişim sonuçsuz kalmış, Gerede Heyeti asiler tarafından tutuklanmış, Sait ve Kazım Beyler öldürülmüştür. Bunun üzerine Geyve'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ve

---

¹⁹ **Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 2. Kısım**, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara 1965, s. 42.

²⁰ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970, s. 100-101.

²¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Ankara 1992, s. 175.

diğer Kuvayı Milliye birlikleri bölgeye yollanmış, Ali Fuat (Cebesoy) ile Refet (Bele) ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir.

23-31 Mayıs 1920 tarihleri arasında başlayan ayaklanmayı bastırma hareketi, 26 Mayıs'ta Çerkez Ethem kuvvetlerinin Düzce'yi ele geçirmesiyle ve ayaklanmanın elebaşlarıyla birlikte 53 kişiyi idam etmesiyle²² ve aynı gün Refet Bele kuvvetlerinin Bolu'ya girmesiyle devam etmiş, Refet Bey'in 31 Mayıs'ta Gerede'ye girmesiyle sonuçlanmıştır.²³

9-İKİNCİ DÜZCE AYAKLANMASI (19 TEMMUZ – 23 EYLÜL 1920)

Birinci Düzce ayaklanmasının bastırıldığı günlerde Yozgat'ta da bir ayaklanmanın başlaması üzerine Çerkez Ethem'in ve Binbaşı Çolak İbrahim'in kuvvetleri Genelkurmayca Yozgat bölgesine, düzenli orduya mensup birlikler de Yunan saldırılarını karşılamak amacıyla cepheye gönderilince bu bölgede daha önce dağılıp sinen asiler yeniden toparlanmaya başlamışlardır. Bu defa ayaklanan Çerkez ve Abazaların düşünceleri, Hendek'i almak, İzmit ile bağlantı sağlayıp Yunanlılarla birleşmek ve güya kendi hayat ve geleceklerini milli kuvvetlerden kurtarıp, garanti altına almak şeklinde gelişmiştir²⁴ 8 Ağustos'ta Düzce'yi ele geçirmeyi başaran asilerin üzerine Ankara, Eskişehir, Bilecik ve Uşak'tan takviye birlikler gönderilince yok edileceklerini anlayan asiler hareketlerine son vermişlerdir. Bunda Ali Fuat Paşa'nın Abaza başkanlarıyla görüşmek üzere gönderdiği araçların da olumlu katkısı olmuş ve 66 gün süren ayaklanma bu şekilde sonuçlanmıştır.²⁵

10-KUVAYI İNZİBATİYE HAREKATI

Komutanlığına Süleyman Şefik Paşa'nın atandığı Kuvayı İnzibatiye üç piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşmuştur. 18 Nisan 1920'de kurulan bu oluşumun

---

²² Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990, s. 139.

²³ **Türk İstiklâl Harbi**, 6. Cilt, s. 112-113.

²⁴ **A.g.e.**, s. 115.

²⁵ **A.g.e.**, s. 117-119.

hemen öncesindeki önemli gelişmeleri hatırlamak yararlı olacaktır. 11 Nisan'da Şeyhülislam Dürrizade El Seyid Abdullah'ın fetvası ile Mustafa Kemal ve onunla beraber hareket edenlerin öldürülmelerinin İslam dinince caiz olduğu ilan edilmiş, buna mukabil Ankara da Börekçizade Mehmet Rifat Efendi'nin fetvası ile (16 Nisan 1920) haklılığını aynı zeminde kanıtlamaya girişmiştir. Artık İstanbul ile Ankara arasındaki bütün köprüler atılmış ve geri dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Bu arada İngilizler de denetimleri altındaki Türk silah depolarından Kuvayı İnzibatiye'ye silah dağıtılmasına izin vermektedirler.²⁶

Süleyman Şefik Paşa kendisine sonradan katılan Anzavur Ahmet ile anlaşmazlığa düşünce İstanbul'a dönmüş ve Kuvayı İnzibatiye'nin başına Yarbay Senai geçmiştir. Kuvayı İnzibatiye'nin bu dönemdeki amacı Geyve boğazını alarak Eskişehir istikametinin yolunu açmaktır. Bu amaçla top ve makineli tüfeklerle pekiştirilmiş 2 000 kişilik bir kuvvetle Geyve boğazına taarruza karar verilmiştir.²⁷ Anzavur Ahmet'in komutası altında 15-16-17 Mayıs'ta saldırılar gerçekleştirilmiş, her defasında geri püskürtülen Anzavur Adapazarı'ndan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. 23 Mayıs'ta yeniden temas edilen Kuvayı İnzibatiye birlikleri ağır bir yenilgiye uğratılmış, 3 subay, 40 kadar er esir edilmiş, 4 topla 4 makineli tüfek ve çok sayıda malzeme ele geçirilmiş, Sapanca ve Adapazarı kurtarılmıştır.²⁸ Hilafet Ordusuna son darbe 14 Haziran sabahı başlayan taarruzla vurulmuş, zaten yenilgiler ve askerden kaçanlar nedeniyle iyice zayıflayan birlikler tamamen etkisiz hale getirilmiştir.

11-BİRİNCİ YOZGAT AYAKLANMASI (15 MAYIS-27 AĞUSTOS 1920)

Bu yörede nüfuz alanı geniş olan Çapanoğlu Kardeşler sürekli olarak "Ankara'da toplanacak olan meclisin padişahın isteklerine ve yasalara aykırı olduğu" yolunda propagandalarla halkı Büyük Millet Meclisi aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır. Bölgedeki karışıklıkların ilki Yıldızeli'nde yaşanmıştır. Padişahın bildirge ve fetvalarını

---

²⁶ Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 69-70.

²⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 382.

²⁸ **Türk İstiklal Harbi**, 6. Cilt, s.129.

halka dağıtan Postacı Nazım, Yozgat beyleriyle de temas kurarak halkı Kuvayı Milliye aleyhine örgütlemeye başlamışlardır. Toplanan asileri dağıtmak üzere gönderilen tabur ile ilk çarpışmalar Sulusaray civarında yaşanmış, ancak etkili bir sonuç alınamamıştır. Giderek güç kazanan asiler üzerine iki müfreze daha gönderilmiş, Çamlıbel'deki müfreze baskına uğramıştır. Bunun üzerine Antep civarında bulunan Kılıç Ali de Büyük Millet Meclisi tarafından 80 kadar adamıyla bölgeye sevk edilmiştir. Kılıç Ali'nin birlikleri Akdağ Madeni civarında asilere küçük çapta üstünlük sağlarken, 14 Haziran'da Yozgat asiler tarafından işgal edilmiştir. Ayaklanma civar bölgelere de yayılırken 15/16 Haziran gecesi Artova ve Çamlıbel karakollarının basıldığı görülmüştür. Durumun tehlikeli bir hal alması üzerine Genel Kurmay Başkanlığı 19 Haziran 1920'de Çerkez Ethem'i ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmiştir. 70 subay, 2100 piyade, 1300 atlı, dört kudretli dağ topu, bir sahra topu, sekiz makineli tüfekle 23 Haziran'da sabahın erken saatlerinde Yozgat önüne gelen Çerkez Ethem Müfrezesi öğleye kadar süren çarpışmalarla Yozgat'ı ele geçirmiştir.²⁹

Yozgat'ta kurulan askeri mahkemede elebaşılardan 12 kişi asılmış, Celal ve Edip kardeşler kaçmışlardır. Kaçanlar Yozgat-Alaca yolu üzerindeki Arapseyfi civarında Ethem'in kuvvetleriyle yeniden karşılaşmış, burada da 300 civarında kayıp vermişlerdir (27 Haziran 1920). Bu tarihlerde Yunan Ordusunun da Bursa ve Uşak üzerine doğru büyük bir saldırı başlattığı dikkate alınacak olursa, bu tür ayaklanmaların nelere mal olduğu anlaşılabilir. Dirençleri büyük ölçüde kırılan asiler bundan sonra küçük çaplı çarpışmalarla dağıtılmışlardır.³⁰

12-İKİNCİ YOZGAT AYAKLANMASI (5 EYLÜL-30 ARALIK 1920)

Birinci ayaklanma sonunda af dileyerek hayatta kalan asilerden oluşturulan 500 kişilik Akmağdeni Alayı cepheye gönderilmek istenince kaçarak yeniden asi durumuna geçmişlerdir. Bu asiler 8 Eylül'de Çengelhan'da yağmacılık yapmışlar, 9 Eylül'de de Ortaköy'ü basmışlardır. Üzerlerine gönderilen İkinci Kuvayı Seyyare ile

---

²⁹ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 142-153.

³⁰ **A.g.e.**, s. 153-158.

Nogaykızıközü, Ayvalıközü ve Koyunculu çarpışmaları sonucunda asiler dağılarak kaçmışlardır (25 Eylül 1920). Bundan sonraki dönemde Akmağdeni ve Zile yörelerinde yapılan taramalarda birçok asi ele geçirilmiş ve ikinci Yozgat ayaklanması Aralık ayı sonlarında tamamen bastırılmıştır.³¹

13-ZİLE AYAKLANMASI (25 MAYIS-21 HAZİRAN 1920)

Bu ayaklanma Yıldızeli ve Yozgat olaylarıyla iç içe gelişmiştir. Buralardaki olaylardan cesaret alan Avukat Ali, eski Bucak Müdürü Naci, eski mal müdürünün oğlu İhsan'ın 30 kadar atlıyı toplaması ile başlayan tehdit edici gelişmeler üzerine bölgeye gönderilen 5. Tümen, Yarbay Cemil Cahit komutasında duruma müdahale etmiştir. Halkı hükümet aleyhine kışkırtmaya çalışan asilerle ilk ciddi çarpışmalar Zile'de yaşanmış, 150 kadar asi ölü ve yaralı olarak etkisiz hale getirilmiş, 30 kadarı da teslim alınmıştır. Yakalananlardan 50 kişi askeri mahkemede yargılanmış ve 22'si idam cezası almıştır.³²

14-MİLLİ AŞİRETİ OLAYI (1 HAZİRAN-8 EYLÜL 1920)

Özellikle İngiltere'nin ve Fransa'nın olumsuz propagandaları, para yardımı ve bir takım vaatler, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki aşiretleri Türklerden ayırarak bağımsız bir Kürdistan fikrine yöneltmiştir.³³ Bu çerçevede Milli Aşiretinin ileri gelenlerinden Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler Güneydeki düşmanlarla gizli temas ve bağlantı kurmuş ve harekete hazır hale gelmişlerdir.³⁴ Fransızların Haziran ayı başlarında Urfa'yı ikinci kez ele geçirme girişimleri sırasında Milli Aşiretinin de Siverek yönünde harekete geçmesi TBMM Hükümeti için ciddi bir sorun haline almıştır.

İlk etapta 13. Kolordunun 5. Tümeni bölgeye gönderilmiş, 18 Haziran'daki çarpışmalardan sonra Güneydoğuya kaçan asiler dışarıdan aldıkları destekle güçlenerek

---

³¹ A.g.e., s. 158-161.

³² Süreyya Hami Şehidoğlu, **Milli Mücadelede Zile Ayaklanması**, Ankara 1983, s.33.

³³ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul 2001, s.50.

³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara 1989, s.300.

24 Ağustos'ta 2 000'den fazla kuvvetle yeniden saldırıya geçmişler ve Viranşehir'i ele geçirmişlerdir. 7/8 Eylül'de 5. Tümenin gerçekleştirdiği taarruz karşısında tutunamayan asiler Suriye tarafına kaçmışlardır.³⁵

15-CEMİL ÇETO OLAYI (20 MAYIS-7 HAZİRAN 1920)

Garzan'da Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Çeto, bazı aşiret reislerini kendi etrafında toplayarak bölgede hükümet kurma girişimlerine başlamıştır. Bu çerçevede Reşkotan aşiretini kendi yanına çekmek için tehditkar teklifler götürmüş, ancak Reşkotan aşireti başkanı tehditlere aldırılmayarak hükümete sadakatini vurgulamıştır. Yine de harekete geçen Cemil Çeto, bir süre Garzan yöresine hakim olmuşsa da 13. Kolordunun aldığı önlemler üzerine hakimiyetini yitirmiştir. Adamlarının çoğunu kaybeden Cemil Çeto 7 Haziran 1920'de dört oğlu ile birlikte teslim olmuştur.³⁶

16-KONYA AYAKLANMASI (2 EKİM-22 KASIM 1920)

Ulusal güçlerin direnişinin yakında Konya'nın Anlaşma Devletlerince işgal edilmesine yol açacağı yolundaki propagandalar, Kuvayı Milliyecilerin Yunanlılarla savaşmak yerine Türk köylerini soyduğu şeklindeki söylentilerle beslenince beklenen gelişme olmuş, Çumra'da Delibaş Mehmet çoğu asker kaçağı yaklaşık 500 kişilik bir çeteyle baskın yaparak buraya egemen olmuştur. Daha sonra Konya'ya yönelen Delibaş, bir yandan da kendi yandaşlarını Konya'ya vali, polis müdürü ve jandarma komutanı olarak atamıştır. İsyancılara Akşehir ve Beyşehir'in de katılması, Konya ve Isparta sancaklarının Konya'ya yakın yerlerinin asilerin eline geçmesi durumu ciddileştirmiştir. TBMM Hükümeti ayaklanmayı bastırma görevini

---

³⁵ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s.179.

³⁶ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 3. cilt, İstanbul 1991, s.142.

Albay Refet'e (Bele) vermiştir. Refet Bele komutasındaki birlikler 6 Ekim'de Konya'yı, 16 Ekim'de,Bozkır'ı,Seydişehir'i ve Beyşehir'i, 23 Ekim'de Çiğil'i ele geçirmeyi başarmıştır. Güçlerini önemli ölçüde yitiren ve dağılan ayaklanmacıların etkinliğinin tamamen ortadan kalkması, 10 Ekim'de Dinar'dan hareket eden Demirci Mehmet Efe' nin önce Akseki'yi alması, 22 Kasım'da da Isparta'ya varmasıyla mümkün olmuştur.³⁷

Konya ayaklanmasına karışanların yargılanması Konya İstiklal Mahkemesinde yapılmıştır. Suçları sabit görülen 24 kişi idam cezasına çarptırılmıştır.³⁸

17- DEMİRCİ MEHMET EFE AYAKLANMASI (1-20 ARALIK 1920)

Çeşitli isyanların bastırılmasında emeği geçen Demirci Mehmet Efe (1885-1959) Birinci Dünya Savaşı esnasında kendisine yapılan onur kırıcı bir muameleden dolayı bulunduğu yerden kaçarak dağa çıkmış, kısa zamanda topladığı yaklaşık 200 kişilik bir çeteyle Ödemiş civarında ün salmayı başarmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlıların cazip vaatlerini reddederek milli kuvvetler safında yer almıştır. Kendisine 5 Ekim 1919'da Aydın Cephesi Umum Kuvayı Milliye Komutanı adı verilmiştir.³⁹

Düzenli ordu kurulması aşamasında milis kuvvetlerinin de lağvedilmesi gerektiği gerçeğinin ortaya çıkması Demirci Mehmet Efe'yi tereddüde düşürmüştür. Mehmet Efe 22-23 Kasım gecesi İçişleri Bakanı ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'den şöyle bir şifreli telgraf alır: "Artık milis teşkilatının şimdiye kadar olduğu gibi devamına sebep ve mahal kalmamıştır. Şimdiye kadar bunların gördüğü vazifeleri, şimdiden sonra ordu göreceğinden, Kuvayı Milliye teşkilatı lağvedilmiştir. Demirci Efe bundan sonra askeri bir sıfat ve nizam altında atlı takip kuvvetleri komutanı olarak benim refakatimde

---

³⁷ Şerafettin Turan, **2. kitap**, s. 178-179.

³⁸ Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Ankara 1975, s. 165.

³⁹ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s.202-203.

vazife görecektir. Artık “Demirci Mehmet Efe” yerine “Mehmet Beyefendi” tabiri kullanılacaktır.”⁴⁰

Teklifi kabul etmeyen Demirci Mehmet Efe'nin bu sıralarda Ankara ile ilişkileri gerginleşen Çerkez Ethem'le birleşme ihtimalinin ortaya çıkması Albay Refet Bey'i acil önlem alma durumuna getirmiştir; Demirci Mehmet Efe tasfiye edilecektir.

Demirci Mehmet Efe'nin yakalanması için Güney cephesi Komutanlığının 11 Aralık'ta başlattığı hareket içinde ilk teması 16 Aralık'ta Keçiborlu'nun 20 km. kadar Güneydoğusunda İğdecik Köyü'nde gerçekleşmiş, arazinin engebeli oluşundan yararlanan Mehmet Efe kaçmıştır. 18 Aralık'a süren takibatta Demirci'nin 800 adamından 700 kadarı yakalanmıştır. Araya sokulan araçlar vasıtasıyla ikna edilen Demirci Mehmet Efe 30 Aralık 1920'de teslim olmuştur. Daha önceki hizmetleri karşılığında hayatı bağışlanan Mehmet Efe köyünde sakin bir hayat sürdürerek 1959 yılına kadar yaşamıştır.⁴¹

18-ÇERKEZ ETHEM VE KARDEŞLERİNİN AYAKLANMASI (27 ARALIK 1920-23 OCAK 1921):

Ethem Bey Bursa'da yerleşmiş olan, emlak ve arazi sahibi Ali Bey'in küçük oğludur. Ağabeylerinden biri Saruhan Milletvekili Reşit, diğeri ise Yüzbaşı Tevfik Beylerdir. Askerlik teskeresini başçavuş olarak aldıktan sonra Balkan Savaşları sırasında Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunda süvari subay vekili olarak görev yapmış, birkaç ay sonra da Bandırma'ya ailesinin yanına dönmüş, fiili askerlik hizmetini tamamlamıştır.⁴²

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrasında kurulan yerel direnme örgütleri arasına katılan Çerkez Ethem bir kısım atlı kuvveti ile Salihli Cephesini kurmuştur.

---

⁴⁰ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, 2. cilt, İstanbul 1982, s.892.

⁴¹ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 210-212.

⁴² Çerkes Ethem, **Anılarım**, İstanbul 2000, s. 7.

Daha sonra Kuvayı Seyyare adı verilen kuvvetleriyle özellikle Anzavur kuvvetlerinin dağıtılmasında, Düzce, Adapazarı ve Yozgat isyanlarının bastırılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Ancak düzenli ordunun kurulması aşamasında kuvvetlerinin dağıtılmasını kabullenmeyerek, ağabeyleri Tevfik ve Reşit Beylerle birlikte Ankara Hükümetine karşı cephe alma noktasına gelmiştir.⁴³

Batı Cephesi Komutanlığı sınırları içinde elde ettiği şöhret ile birlikte Ethem ve kardeşlerinin Büyük Millet Meclisi otoritesinin dışına çıkmak istemelerinde çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bu etkenler şöyle sıralanabilir: Yozgat isyanını bastırması sırasında yargılamak istediği Ankara Valisi Yahya Galip'in bu şekilde usulsüz yargılanmasına Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in engel olması; Büyük Millet Meclisi'nin 18 Eylül 1920 gün ve 42 sayılı kararla kurduğu İstiklal Mahkemelerini asker kaçaklarını yargılayacak tek makam olmasını kardeşleriyle birlikte reddetmesi; İçişleri Bakanlığına ait olan asker toplama yetkisini yasa dışı olarak kendi adamlarıyla yürütmek istemesi; Batı Cephesinin ikiye bölünmesine ve Güney Cephesi Komutanlığının Albay Refet'e verilmesine karşı çıkması; düzenli ordu fikrine şiddetle karşı durması; Başkomutanlık emir ve komuta yetkisinin sadece Büyük Millet Meclisine ait olduğunun 18 Kasım 1920'de ilan edilmesi; Ethem kuvvetlerini diğerlerinden ayırt etmek için verilen "Birinci Kuvayı Seyyare" adını küçümseme sayarak ısrarla "Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanlığı" adını kullanmak istemesi; Büyük Millet Meclisince gelişigüzel er toplanmasının yasaklanması; Batı Cephesi Komutanlığının oluşturduğu "Simav ve Havalisi Komutanlığı"nın reddedilmesi ve Komutan Yarbay İbrahim Bey'in Yüzbaşı Tevfik (Ethem'in ağabeyi) tarafından geri gönderilmesi; Batı Cephesi Komutanlığınca birliklerdeki silah ve cephanenin denkleştirilmesi işini reddetmeleri.⁴⁴ Bunların yanı sıra, Ethem'in prestijinin en yüksek olduğu dönemde siyasal olarak da farklı bir yöne eğilmesi, bolşevizm akımından etkilenmesi Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile arasının

---

⁴³ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 212-213.

⁴⁴ **A.g.e.**, s. 214-222.

açılmasında etkili olmuştur. Çerkez Ethem'in bu dönemde Sovyetlerin Ankara'da kendisini Mustafa Kemal'e yeğ tuttuklarına inandığı belirtilmektedir.⁴⁵

Sonuçta Batı ve Güney Cephelerinden toplam 796 subay, 14 596 er, 8 750 tüfek, 63 ağır makineli tüfek, 32 top ve 4 111 hayvan sağlanarak Çerkez Ethem'in üzerine bir hareket düzenlenmiştir. Bu sırada Ethem kuvvetlerinin genel toplamı 4 650 insan, 2 otomatik tüfek, 6 ağır makineli tüfek ve 4 top şeklindedir.⁴⁶ Yapılan çarpışmalar sonunda Kütahya'dan Gediz'e çekilmek zorunda kalan Ethem, İnönü mevziindeki Yunan saldırılarını etkisiz hale getiren düzenli ordunun tekrar kendisine yönelmesi üzerine Yunanlılara sığınmıştır.⁴⁷

19-KOÇKİRİ AYAKLANMASI (6 MART-17 HAZİRAN 1921)

Bu ayaklanma Sivas, Erzincan ve Tunceli yöresini etkisi altına almıştır. Merkezi Zara olmak üzere 10 kaza ve 135 köyü kapsayan bir bölgede yaşayan Koçkirililer; İbolar, Zazalar, Balular, Kerteliler ve Sarular isimli beş büyük kabileden oluşmaktaydı.⁴⁸

Aşiret reisleri arasında adı geçen Mehmet İzzet, Hasan Askerî, Kazım, Alişir Beylerin yanı sıra Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin İmranlı şube başkanı Haydar Bey bölgede egemen olarak yönetimi ellerinde bulundurma isteği ile ayaklanmaya öncülük eden isimlerdir.

---

⁴⁵ Cemal Şener, **Çerkez Ethem Olayı**, İstanbul 2001, s.76.

⁴⁶ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 236-237.

⁴⁷ Ethem'in ağabeyi Tevfik Bey'in Yunan kumandanı ile imzaladığı teslim tutanağında aşağıdaki hükümler yer almıştır:

- 1)Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine girecek;
- 2)Silahlar teslim edilecek;
- 3)Yunan Hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecek;
- 4)Çerkezlerin özel kıyafetlerini giymelerine, kamalarını taşımalarına izin verilecek;
- 5)Teslim olanlara kötü davranılmayacak;
- 6)İsteyenlerin aileleri yanına dönmelerine izin verilecek;
- 7)Silahların tesliminde Ethem'in kurmay başkanı da hazır bulunacak.

Kaynak: Zeki Sarıhan, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, İstanbul 1998, s. 87.

⁴⁸ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 260.

Ayaklanma, bölgedeki 6. Süvari Alayı'nın bir grup asker kaçağını yakalamak isterken baskına uğramasıyla 6 Mart 1921'de başlamıştır. 8 Nisan'da aşiret başkanlarından Mehmet Naki, Alişir, İbrahim, Mustafa, Mahmut Mansur ve Seyithan imzalı bir telgraf Büyük Millet Meclisine gönderilir. Asiler bu telgrafla Koçkiri (Zara) ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinin seçkin bir vilayet haline konularak bir Kürt valinin başa geçirilmesini ve bunun yanına da bir Türk vali muavini vermek suretiyle bir idarenin kurulmasını, henüz önemli miktarda kan dökülmemişken sorunun halledilmesini istemişlerdir.⁴⁹

11 Nisan'da ayaklanmayı bastırma hareketına başlayan Merkez Ordusu'nu zor bir görev beklemekteydi: Taarruzlar, ayaklanmanın düzenleyicileri ve kıskırtıcıları olan elebaşılara ve onlarla birlik olanlara karşı yöneltilecek, ilişkisi olmayan halkın gönlü alınacak ve hükümet tarafına geçmeleri sağlanacaktır. 22 Nisan'da hareketin birinci evresi sona erdiğinde asiler küçük gruplar halinde dağılarak Kuzey ve Kuzeydoğu yönünde kaçmışlardır. Bundan sonraki ikinci etapta geniş çaplı takip hareketi ile asilerin etkinliği iyice kırılmış, 17 Haziran'da asilerin elebaşlarından Haydar Bey'in kardeşi Alişan ve 32 asi ileri geleni ile 500'den fazla asi teslim olmuş, bunlar muhakeme edilmek üzere Sivas'a gönderilmişlerdir.⁵⁰

20- PONTUS HAREKATI

Pontus, Samsun-Trabzon çevresinde yaşayan Rumların kurduğu eski bir krallığın adıdır. Sadece M.Ö. 281'de bağımsız olmuş, bu da ancak 63 yıl sürmüştür. Bu tarihten sonra hep başka devletlerin egemenliği altında varlığını sürdüren Pontus Krallığına, Fatih Sultan Mehmet Trabzon'u alarak son vermiş ve bundan sonra buradaki Rumlar diğer azınlıklar gibi Osmanlı Devletinde uzun yıllar huzur ve barış içinde yaşamaya devam etmişlerdir.

---

⁴⁹ A.g.e., s. 269.

⁵⁰ A.g.e., s. 281.

Yaklaşık 2 000 yıl sonra yeniden bağımsız bir Pontus ülkesini kurmak için ilk girişim 1904 yılında kurulan “Pontus Cemiyeti” ile yapılmıştır. Bu derneğin kuruluşunda Merzifon’da faaliyet gösteren Amerikan Kolejinin büyük katkıları olmuştur. Bu dernek tarafından bastırılan bir haritaya göre; Pontus Cumhuriyeti, merkezi Samsun olmak üzere, Batum’dan İnebolu’nun Batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile bugünkü Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ile kısmen de Erzincan vilayetini kapsamaktaydı.⁵¹ Bu harita tek başına bile Yunan “Megalo İdeası” hakkında insanı hayrete düşürecek boyutlara sahiptir. Bölgede yaşayan Rum nüfusun Müslüman nüfusa oranının yaklaşık onda biri olduğu gerçeği kolayca göz ardı edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan ve Rusya lehine casusluk faaliyetine girişen Karadenizli Rumlar Mütareke döneminde de siyasi ve fiili eylemlerle amaçlarına hizmet etmeye çalışmışlardır. Dernek başkanı Konstantinidis’in uluslararası alanda, Rumların zulme uğradığı yolundaki propagandalarla destek sağlama çabaları önemlidir. Oysa durum tam tersidir. Kurulan Rum çeteleri silahlanarak Müslümanlara karşı Samsun, Amasya ve Tokat çevresinde saldırmaya başlamışlardır.⁵² Örgütlenen Rum çeteleri 1921 yılı sonuna kadar 1 641 Türk’ü yaralamış, 3 723 evi yakmış, 2 000 000 lira değerinde hayvanı almış, 2 000 000 altın lira nakit, bir çok mal ve eşyayı yağma ve tahrip etmişlerdir.⁵³ Bu durum karşısında ciddi tedbirlerin alınması zorunlu olmuştur. İlk önlem olarak Aralık 1920’de Merkez Ordusu oluşturulmaya başlanmış ve civardaki birlikler bu orduya bağlanmıştır. İdarî önlem olarak Rumlar üzerinde etkili olan Ortodoks din adamları sınır dışı edilmiş, bir bölümü istiklal mahkemelerinde yargılanmış,⁵⁴ Rum köyleri boşaltılarak burada yaşayan Rumlar Anadolu’nun iç bölgelerine yerleştirilmiştir.

Merkez Ordusunun yeterince güçlenmesiyle başlayan büyük çaplı temizlik hareketi 6 Şubat 1923’e kadar sürmüş, ayaklanmacıların bütün elebaşlıları ve de

---

⁵¹ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 282-283.

⁵² **A.g.e.**, s. 285-287.

⁵³ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 289.

⁵⁴ Ergun Aybars, **A.g.e.**, s. 33-34.

yardımcıları yok edilmiştir. Ayaklanmacılardan bir kısmı da teslim olmak veya af dilemek suretiyle etkisiz hale getirilmiştir.⁵⁵

---

⁵⁵ **Türk İstiklal Harbi**, 6. cilt, s. 294.

II-YÜZELLİLİKLER OLAYI

A- YÜZELLİLİKLER NEDİR?

Ulusal Kurtuluş savaşı döneminde düşmanla işbirliği yapanların, hain olanların eksiksiz tam bir listesini çıkarmak günümüzde hemen hemen olanaksızdır.

Bu olanaksızlığında türlü türlü nedenleri vardır. İlk olarak aradan geçen zaman çok şeyin üstünü örtmüştür. Sonrasında, ihanetlerin her zaman belgelere dayalı olduğunu sanmakta yanlıştır. Kaldı ki alfabenin değişmiş olması, osmanlı toplum yapısında soyadı kullanımının bulunmaması, çok ön planda ve ünlü olmayan insanların adlarının belgelerde yazılı olsa bile, fazla kişilik ve kimlik belirtmeyen adlarla belgelenmiş olması bu belirsizlikleri arttırmaktadır.

Bir de ad benzerlikleri, işbirlikçiyle işbirlikçi olmayanın ayırt edilmesini güçleştirmektedir. İşte bu güçlükler düşünüldüğünde 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte hazırlanması zorunlu olan hain listesini belirlemenin hiç de kolay bir iş olmadığı açıktır.

Lozan Barış Antlaşması Af Kanunu ve Protokollerini içermekteydi. Ama istisnai bir hüküm ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Kurtuluş Savaşı esnasında İtilaf Kuvvetleri ve İstanbul Hükümetiyle işbirliği yapmış yüzelli-kişiyi af kanunu kapsamı dışında tutma, bunların Türkiye'de bulunmasını, Türkiye'ye girmesini yasaklama hakkı tanıyordu. Ancak bu durumu karşı devletlere kabul ettirebilmek pek de kolay olmamıştır.

20 Kasım 1920 tarihinde, Lozan barış görüşmeleri başlayınca genel af konusu da İtalyan temsilci Montagna başkanlığında azınlıklar komisyonunda ele alınmıştır.

Affa çekince olarak, Türk tarafı, Türkiye'ye ihanet etmiş Müslüman-Türk vatandaşlarını kapsamamasının ileri sürmüştür⁵⁶. Alt komisyonun 11 Ocak 1923 tarihli

---

⁵⁶ Kamil Erdeha, **Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yay., İstanbul, 1998, s.59.

toplantısında Türk Delegasyonu'ndan Dr. Rıza Nur hükümetinin genel affı kabul ettiğini bildirdi ancak bunun yanında 150 müslümanı bu genel affın dışında tutmak istediğini İngiliz temsilci kuruluna şu şekilde bildirdi:

“Türk Hükümeti bunlara karşı öc alma duygusuyla davranmakta değildir. Böyle olmakla birlikte genel çıkarlar yararına olarak bu müslümanlardan Türkiye’yi bırakıp gitmiş olanların Türkiye’ye dönmelerine izin verilmemesi uygun düşmektedir. Bunlardan halen Türkiye’de bulunanlara gelince Türk Hükümeti bunların yurt dışına gitmelerine izin vermekte hiçbir güçlük çıkarmayacaktır. Türk Hükümeti onları hiçbir bakımdan incitmemeyi yükümlenir”⁵⁷. Müttefik devletler, Türkiye’nin bu şartı karşısında; “... Türk Hükümeti’nin bir yada çok sayıda kimsenin Türkiye’ye dönüşünü yasaklarken öte yandan gerçek bir af çıkartmış olduğunu savunamayacağını öne sürmüşlerdi.”⁵⁸ Ancak bu durum karşısında, İsmet İnönü, ağırlığının ortaya koyarak; “...Türkiye’nin kendi uyuşu olan bazı kimseleri vatandaşlık hakkından yoksun bırakmasının tamamıyla bir iç sorun olup, savaş suçlularının affıyla ilişkisi bulunamayacağını...” belirtmiştir⁵⁹.

B- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE GENEL AFFIN İLANI

Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri esnasında ele alınan konular içerisinde, Türk tarafı için yaşamsal boyutta olan Duyun-u Umumiye, Kapitülasyonlar gibi dosyalar mevcuttu. Bu gibi hayati konuların yanında genel af konusu ikinci plana itilmekteydi. Bu tür uluslararası barış antlaşmaları için yapılan görüşmelerde, bazı konularda avantajlar elde edebilmek için karşı taraf için bazı konularda fedakarlık yapmanız gerekmektedir. Türk tarafının genel af konusuna bakış açısını da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

---

⁵⁷ A.g.e.s.60.

⁵⁸ Seha L.Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, Ank. Ün. Siy. Bil. Fak.Yay.Ankara, 1972, s.158.

⁵⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, III, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s.88

Lozan konferansının ikinci etap görüşmeleriyle birlikte genel af konusu da görüşülmeye başlandı. Görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923’ te “GENEL AFFA İLŞKİN BİLDİRİ VE PROTOKOL” (EK-I-II) imzalanmıştır. Bu gelişmenin devamında Lozan konferansında kabul edilen metinler Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 23 Ağustos 1923 tarihli oturumunda 340, 341, 342 ve 343 sayılı kanunların onaylanmasıyla birlikte, Türk Hükümeti için ilan edilmesi zorunlu hale gelen genel aftan yararlanamayacak olan yüzelli kişilik listenin hazırlaması zorunluluğu da doğmuş oldu⁶⁰.

Ancak uluslararası bir antlaşmanın hukuki açıdan değer kazanabilmesi için antlaşmaya taraf diğer ülkeler tarafından da onaylanması gerekmektedir. Ancak Lozan Barış Antlaşmasına taraf diğer ülkeler, Anadolu’da yeni kurulan genç Türkiye Cumhuriyetinin yıkılmasını dört gözle bekledikleri için antlaşmayı onaylamayı yavaştan almaktaydılar. Ancak bekledikleri gibi gelişmelerin oluşmaması nedeniyle diğer ülkelerde imzalanan antlaşmayı birer birer meclislerinde kabul ettiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından ve Türkiye’nin barışa kavuşmasından sonra, 26 Aralık 1923’te 391 sayılı bir genel af yasası çıkarmıştır⁶¹. Bu kanunla birlikte bir kısım adi cürümler affa uğramaktaydı. Ancak bu kanunun 4. maddesi “İşbu kanun ahkamı 24 Temmuz 1339 tarihli Lozan Muahedenamesi’ne merbut Aff-I Umumi Beyannamesi ve Protokol’unda istihdaf edilen eşhasa şamil değildir.” hükmünü içermekteydi⁶².

1924 yılının Nisan ayı başlarında hükümet bir daha genel af yasa tasarısı hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisine sundu. Yasanın 1 ve 2. maddeleri 1 Ağustos 1914-20 kasım 1922 tarihleri arasında işlenmiş bütün siyasal ve askeri nitelikteki suçlara af getirmekteydi. Ama yine önceki afta olduğu gibi 3. maddesine göre “Lozan Muahedenamesine Mebut Aff-ı Umumi Beyanname ve Protokolunda İstihdaf edilen yüzelli şahıs işbu aftan müstesnadır.” hükmü bulunmaktaydı⁶³. Tasarının 16 Nisan 1924 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülürken, 3. maddeye

---

⁶⁰ Kamil Erdeha, **Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yay., İstanbul, 1998, s.61.

⁶¹ İlhami Soysal, **150’likler**, 2.baskı, Gür Yay., İstanbul, 1985, s.19.

⁶² Kamil Erdeha, **A.g.e.**, s.60

⁶³ Kamil Erdeha, **A.g.e.**,s.62-63.

gelindiğinde, Dahiliye Vekili Ferit Bey gizli celseye geçilmesini isteyerek, 150 kişilik liste üzerinde görüşmelere başlandı. İlk önce 600 kişilik bir liste üzerinde tartışmalar yaşandı. 600 kişilik liste 300 kişiye düşürüldü. Ancak liste 150 kişiye düşürülmesi gerekmektedir. Listenin tamamlandığının açıklanması üzerine Dahiliye Vekili Ferit Bey kürsüye çıkıp liseyi okumasıyla tepkiler arttı. Çünkü hükümet listeyi güvenlik açısından bakıp o şekilde hazırlamıştı oysa milletvekilleri listenin milli mücadelenin hainlerinden bir hesap sorulması niteliğinde olmasının gerektiğini belirterek liste üzerinde anlaşma sağlanamadı⁶⁴.

Diğer maddelerin görüşülüp karara bağlanmasıyla birlikte, 16 Nisan 1924'te yani ilk affın çıkarılmasından dört ay sonra 487 sayı ile bir genel af daha ilan edilmiştir⁶⁵.

C-AF DIŞINDA KALACAK OLANLARI BELİRLEME SÜRECİ

3 Şubat 1921 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, Topçu İhsan Bey'in Keçiören'deki bağ evine yemeğe davet edildi. Yanında İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu)'nden Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı) Dr. Adnan Bey (Adıvar)'le, Maliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) , bir de Kalem-i Mahsus (Özel Kalem) Müdürü Mülazım-ı Evvel (teğmen) Hayati bey de vardı⁶⁶. Yemekte konuşulan konuların ana maddesi ise Ankara'da bulunan Ahmet İzzet ve Salih Paşaların buradan ayrılıp İstanbul'a gitmek istemeleriydi. Beyan edilen bu istemle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, şunları söylemiştir:

“ Ahmet İzzet Paşa, İsmet'in (İnönü) Ankara'da bulunmasından istifade edip İstanbul'a dönmek için şefaathet temin etmiş. Ben de, Ankara'da daha çok kalmak istemediklerine dair kendilerinden bir mektup istedim. Hayret ettim... Bunu da vermişler, fakat kendi istedikleri gibi tadil etmek istemişler. Eski metinde ısrar ettim.

---

⁶⁴ A.g.e.s.64.

⁶⁵ İlhami Soysal, A.g.e.,s.19.

⁶⁶ Emin Karaca, **150'likler**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2004, s.15.

Ona da hayır demediler...Bütün arzuları bir an evvel evlerine dönmek...Yarın, tarih haklarında nasıl acı bir hüküm verecek, hiç düşünmüyorlar...”⁶⁷. İsmi tarihe “Yüzellilikler Olayı” olarak geçen bu hadisenin temeli ve oluşum süreci, kimlerin bu listeye girmesi gerektiği gibi konuların tartışmaları bu şekildeki toplanmaların ana gündem maddelerini oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal Paşanın bu sözlerine karşılık aynı yemekte bulunan Topçu İhsan Bey şöyle konuşmuştur:

“Güzel ama Paşam, biz tarihe hiçbir vesika ve müsbet hadise bırakmıyoruz ki. Sizin bu af ve müsamaha hissiniz devam ettikçe, kim vatanperver, kim bugünkü şerait içinde münhasıran şahsını düşünmüş, hatta hiyanet etmiş, tarih bunu tespit edemeyecek... Ben İstiklal Mahkemesi Reisi olarak konuşacağım. Önümüze gelen dosyaları tetkik ve neticelendirirken, görüyorum ki, asıl mücrimler karşımızda değildir... Bizim elimize geçenler, onların vasıta-i mel’anetleridir... Diyelim ki bugünkü şerait içinde onları adalet huzuruna sevk edebilmek kudretine malik değiliz. Fakat mesela, Damat Ferit habisi için bir karar alabildik mi? Alamadık...Hatta onun efendisi padişah için bir tel’in kararı kabul edebildik mi? Diyelim ki henüz zamanı ve sırası değil... Fakat bir gün elbette bunların huzur-u millette hesaplarını görme günü gelecektir. Böyle olmasa bile, faaliyet ve gayeleri tarihe intikal ettirmek için, şimdiden hazırlıklı olmalıdır. Siyasiyat cilveleri içinde, öyle hadiseler unutuluyor ki yarın, hakikatleri elde etmek imkansız hale gelecektir.”⁶⁸ Bu konuşmalardan da anlaşılıyor ki, çok zor şartlar altında verilmiş olan Kurtuluş Savaşının mimarları kendilerini arkadan vuranlardan haklı olarak hesap sormak istemekteydiler ve bunun için bir şeylerin yapılması görüşündeydiler.

Bir başka akşam da, Mustafa Kemal Paşa, Topçu İhsan Bey’i yemeğe çağırmıştır, ayrıca yemekte; İsmet Paşa, Ali Fethi Bey, Fevzi Paşa, Yusuf Kemal Bey ve Adliye Vekili Seyit Bey vardır.

Mustafa Kemal Paşa, Topçu İhsan Bey’e şöyle der:

---

⁶⁷ A.g.e.s.16.

⁶⁸ İlhami Soysal, A.g.e., s.13-14

“İhsan Bey... Hatırlar mısınız, bir gün sizinle ve zannediyorum ki Doktor Adnan ve sabık Maliye Vekili Ferit beylerin bulunduğu bir hususi toplantıda, zaferden sonra memlekette kalması, vatanın huzuru itibariyle mucibi endişe olacak kimselerin

listesinden bahsetmiştik ve hatırımda kaldığına göre, siz bunların daha o zaman tespitini istemiştiniz. Şimdi Yusuf Kemal Bey, her beynelmilel muahedenin (uluslararası antlaşmanın) bir affı derpiş ettiği (göz önüne almak) söyleyerek, böyle bir ihtimale karşı hazır bulunmamızı istiyor... O halde bizim yapacağımızı tasavvur ettiğimiz hazırlıklar, bir emrivaki oluyor demek. Ne dersiniz?”⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk’ün bu sorulardan sonra İsmet Paşa söz alır ve şunları söyler:

“İstiklal Mahkemelerine intikal eden ve neticelenen mevzuların mümasil cürümlerini irtikap edenlerden bir kısmı, bugün hudud-u milli dışındadırlar. Bir kısmımın da hudutlarımız içinde kalmasına dahili emniyetimizin müsaadesi yoktur. Mesela öyleleri vardır ki, bunlar ele geçmiş olsaydı, İstiklal Mahkemeleri’nin mümasil cürümlerde verdiği kararlar, kıstas olarak kabul edildiği takdirde, derhal idam edilmeleri lazım gelirdi. Sonra İstiklal Mahkemeleri, bazılarının da gıyabında karar vermiştir. Bir affın mevzuu bahis olması, mutlak olduğuna göre, affa layık olmayanların şimdiden tespiti zarureti var. Bunların kimler olduğunu nasıl tespit edeceğiz”⁷⁰ diye sorar. Görüyoruz ki geniş yetkilere sahip olanlar bile bir kararsızlık içerisindedir.

Topçu İhsan Bey ileride yazacağı anılarında da yer vermiş olduğu gibi, bu tartışmada soruları cevaplandırmakta yetersiz kalmıştı: “Af dışı bırakılacaklar nasıl, kimler tarafından ve hangi şekilde saptanacaktır? Hangi tarihten itibaren suç işlemiş olanlar bu listeye alınacaktır...”⁷¹ Bu kez de Mustafa Kemal Paşa Fevzi Paşa’ ya sordu:

“Müşir hazretleri ne buyuruyorsunuz?” Fevzi Paşa bir süre bekledikten sonra şu cevabı vermiştir:

“Ordu mensubeyni arasında Mücadele-i Milliye’ye karşı fiilen vaziyet almış olanların vaziyeti, alehalini terk edilemez (olduğu gibi bırakılamaz) Fakat bazıları

---

⁶⁹ Emin Karaca, **A.g.e.**, s.17.

⁷⁰ İlhami Soysal, **A.g.e.**, s.15.

⁷¹ Emin Karaca, **A.g.e.**,s.18

hudud-u milli haricinde (ulusal sınırlar dışında) iseler, bunların hiç olmaz ise, kayd-ı hayat (ölünceye kadar) şartıyla memlekete sokulmamaları lazımdır.”

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“İhsan Bey doğru söylüyor...Evvele bu işin prensibini koymalı. Ortada siyasi ve hukuki kuvvetli bir tez bulunmalı. Bunu nasıl vaz’edeceğiz (koyacağız)?”⁷²

Bu soru ile birlikte tartışmalarda tekrar başladı. Herkes bir şeyler söylemesine karşın bir sonuca varılamadı. Kimler af dışında bırakılacaktı? Vatana ihanet olarak kabul edilecek olan eylemler ne zamandan başlamış sayılacaktı. Balkan Savaşının kaybedilmesine, Dünya Savaşına girilmesine sebep olanlar sorumlu tutulacaklar mıydı? Mondros ve Sevr’i imzalayanlar bu aftan yararlanacaklar mıydı? Bu soruların içerisinde İsmet Paşa dönüp Mustafa Kemal Paşa’ ya şunları söyledi:

“Paşam... İhsan Beyefendi tehlikeli bir bahis üzerindedir; Mücadele–i Milliye’nin sebepleri olarak Mondros Mütakeresi’ yle Sevr Muahedesini söyledi. Mesul, (sorumlu) mütakere ve muahedenin kendisi değil, onları imzalayanlar olduğuna göre, böyle bir tezin kabulü halinde vaziyet ne olacak?”

Topçu İhsan Bey anılarında bu sorunun cevabını şöyle vermektedir:

“Orada olanlardan birçoğu, bu ince nükteyi kavrayamamışlardı. Mondros Mütakeresi’ni imza eden Hüseyin Rauf Bey’di...yani başvekil idi... sadece Gazi’nin dudaklarında bir tebessüm dolaştı.”⁷³

D-LİSTENİN HAZIRLANMA SÜRECİ

Ancak halen yüzelli kişilik liste üzerinde halen karara varılamamıştı. Hükümet tarafından hazırlanmış olunan yeni liste Türkiye Büyük Millet Meclisinin 22/23 nisan

---

⁷² İlhami Soysal, **A.g.e.**, s.16

⁷³ Emin Karaca, **A.g.e.**,s.19

1924 gecesi yaptığı gizli oturumda yeniden görüşüldü. Daha önceden listeye alınmayan kişiler yüzünden meydana gelen tartışmaları engelleyebilmek için Dahiliye Vekili Ferit Bey, 150 kişilik listeye girmemiş ancak 600 kişilik listede isimleri geçenlerin de vatandaşlıktan çıkarılacaklarını belirtti. Tansiyonu yüksek geçen oturum sonunda Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri Uşaklı Madanoğlu Mustafa ve Defter-i Hakani Emni Refikin listeye dahil edilmesiyle birlikte listenin bu şekilde onaylanması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edildi. Ancak liste yazıp çizmeler silip eklemeler yüzünden 149 kişilikti. Son olarak listeye Köylü Gazetesi sahibi Refet'in eklenmesiyle 23 Nisan 1924 günü gizli oturumun yapıldığı gecenin sabahı 13304/1791 yazılı tezkere ile bakanlar kuruluna sevk edildi. 1 Haziran 1924 tarihinde de liste resmi olarak onaylanmış ve kararname haline dönüşmüştür⁷⁴.

E-İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN KARARI

Lozan Barış Antlaşması gereği 26.12.1923 ve 16.4.1924'te çıkartılan iki genel af yasasında ki aflardan yararlanamayacakları belirten 150 kişinin saptanması işi Adliye ve Savunma Bakanlıklarının da yardımıyla İçişleri Bakanlığınca hazırlanan liste 149 kişi olarak kararname haline getirilmesi için Bakanlar Kuruluna sevk edilmiştir. 1 Haziran 1924 günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan bakanlar kurulu 544 numaralı aşağıdaki kararnameyi kabul etmiştir:

“Lausanne Muabedenamesi'ne merbut Aff-ı Umumi Protokolu'nda aftan istisna edilen 150 kişiden 149 kişinin isim ve hüviyetlerini mübeyyin defteri havi ve Hey'et-i Vekil'ce tasdiki talebini mutazammın Dahiliye Vekaleti Celilesi'nin 23 Nisan 1340 tarih ve 1230471971 numaralı tezkeresi üzerine defterde mevcut 149 şahsa ilaveten Köylü Gazetesi sahibi Refet'in ithaliyle defterin tasdiki Heyet-i Vekile'nin 1.6.1340 tarihli içtimasında karargir oldu.”

---

⁷⁴ Kamil Erdeha, **A.g.e.**, s.64.

F- YÜZELLİLİKLER VE DAHİLİYE VEKİLİ FERİT BEY

Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarında, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkıp vatana ihanet ettikleri gerekçesiyle 150'likler listesini hazırlama ve bunu savunma görevini üstlenen Dahiliye Vekili Ferit Bey 21 Mayıs 1924 tarihinde, yani 150'likler listesini imzalayamadan bakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştı. Gerekçe ise komikti:

Ahmet Ferit Bey 1919 yılında Mütakere İstanbul'unda Anadolu'daki ulusal direniş ve Mustafa Kemal Paşaya önlemler alma çabasındaki Damat Ferit Hükümetinde Nafia Nazırıydı.(Bayındırlık Bakanı) 8 Temmuz 1919 tarihinde Damat Ferit Hükümeti adına Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetindeki Miralay Refet Beye çektiği bir telgrafla Mustafa Kemal'in aleyhinde bulunmuştu⁷⁵.

Daha millet meclisi gizli oturumlarında 150'likler konusunun ilk tartışmasının yapıldığı günlerin ardından, 20 Nisan 1924' te İstanbul gazetelerinden Vatanda "Günün meselesi...Ferit Bey" başlığı altında bir yazı çıkmıştı. Ahmet Emin tarafından kaleme alınan bu yazıda Ferit Bey'e sınır dışı edilen bir takım ermeni zenginlerinin yeniden yurda gelmelerine aracı olduğu için şiddetle çatılmaktaydı⁷⁶.

28 Nisan tarihli gazetelerde İsmet Paşa Hükümeti'nin Dahiliye Vekili Ferit Bey'in 1919'da Damat Ferit Paşa'nın Nafia Nazırı iken çektiği şifreli telgrafı açıklanmıştı. Bu telgrafta Ferit Bey şöyle demektedir:

"...Paşa meselesine gelince bu mesele de had ve müzmin bir şekil aldı. Paşanın camilerde halka aleni telkinlerde bulunmasından dolayı İngilizler geri çağrılmasını istediler. Camilerde telkinlerde bulunmak, siz de takdir edersiniz ki zaten isabetsiz bir harekettir. Bu sebeple kendini geri çağırdık. Gelmiyor, fena ediyor. Çünkü İngilizler herşeyi bıraktılar, bu noktada ısrar ediyorlar. Maksat memlekette hizmet etmek ise, orduda çok şükür kendisinden başka kumandan yok değil. Madem ki dönüş lüzumu bir

---

⁷⁵ Emin Karaca, **A.g.e.**, s.56.

⁷⁶ **A.g.e.s.** 56.

dış meselesi halini aldı, başkasını vekil bırakıp dönmeliydi. Bilhassa İngilizler de, dönüşte kendisine bir şey yapmayacaklarını resmen vaad ettiler.⁷⁷”

Bu açıklama Dahiliye Vekili Ferit Beyi çok zor durumda bırakmış olmalıydı ki, telgrafın aslında bir parla olduğunu iddia ederek, Refet Paşa' yı da kendisine tanık göstermek istedi. Buna karşılık, Refet Paşa tam tersini yaparak, Ferit Bey'i daha zor duruma düşürdü.

Dedi ki, “Ferit Bey o zaman, Samsun'un İngilizler tarafından işgaline imkan vermeye çalışıyordu.Milli Mücadele' nin de aleyhineydi....”

Bu üst üste gelen bozgunlar sonrasında Ferit Bey, 21 Mayıs 1924'te bakanlıktan çekilmek zorunda kaldı.Yerine, Recep Bey (Peker) Dahiliye Vekili atandı ve 1 Haziran tarihli 150'likler kararnamesinin altına imzasını koydu.

G-YÜZELLİLİKLERİN AFFEDİLMESİNİN SEBEBİ

Yüzelli kişinin, af kapsamından ayrı tutulmasından on beş; vatandaşlıktan çıkarılmalarının ardından ise onbir sene geçmiştir.yüzelliliklerden pek çoğu vatan hasreti içerisinde hayatlarını kaybetmişlerdir. Yüzellilikler içerisinde en genç olanlar bile 1938 yılına gelindiğinde ellili yaşlarına ulaşmışlardır.

Af sebepleri arasında “Yüzelliliklerin bir kısmından gelen af istekleri ve Türkiye'deki ailelerin yükselen feryatları” önemli bir yer tutmaktadır⁷⁸.bu konu

---

⁷⁷ A.g.e s.57.

⁷⁸ Kamil Erdeha, A.g.e.s.114.

hakkında tan gazetesi şu ifadelerle yer vermektedir. “...bunların çocukları ve akrabaları aramızda yaşamakta memleket ve milletle beraber ve farksız olarak vatanın nimetlerinden istifade etmekte ve külfetlerine katlanmaktadırlar. Fakat şu farkla ki bunların daima vicdanlarında şu veya buna karabeti olmak şaibesi taşımakta ve hicabını duymaktadırlar. Bu vaziyette bulunan vatandaşlarımız bu kadar ağır manevi ıstıraptan kurtulmayı cumhuriyetin şefkatinden bekledikleri gibi Kemalist rejimin on beş seneden beri affı umumi harici olarak hakkında merhametini esirgemesi memleket dışında kalan Yüzellilikler için hiçbir mani ve mahzur kalmamıştır”⁷⁹. Görünen o ki, gazete af konusuna bakmakta ve geçmişin izlerinin silinmesi için, Cumhuriyet Rejiminin merhametine güvenmektedir.

Af konusunun gündeme gelmesinde ve hızlı bir seyir izlemesindeki en büyük sebepten Atatürk'ün affa ilişkin görüşleridir. 1 Haziran 1938 tarihinde, Yalova'da bir araya gelen, geçmişin ve o günün seçkin simaları; bütçe görüşmelerini ve yapılan ıslahatları tartışırken, açık pencereden içeriye dalan bir Rumeli Türküsü, Mustafa Kemal'i çok uzaklara çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği döneme geri götürmüştür.

Cemal Kutay'ın belirttiği üzere, birden Paris Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'a Yüzellilikleri affetmek istediklerini, kendisinin bu konu hakkında ne düşündüğünü sorar. Ali Fethi Bey bu soruya: “ Atatürk ...Siz, bir insanı büyük yapan ve ebedileştiren bütün unsurlar itibarıyla eşsizsinizdir ...” yanıtını verir⁸⁰.

Cemal Kutay'a göre, af fikrinin bu dönemde ortaya çıkmasının pek çok nedeni olmuş olabilir. “Atatürk'ün o anda, inkılabın bu acı sahifesini, tamamen kapatma arzusunun esasında, nasıl hisler hakim olmuştur? Yüzellilikler diye ayrılmış ve vatandan kovulmuş olanların hepsinin günahkar olmadığı hissi mi? Cezanın kafi geldiği hissi mi? Gidenler arasında vatan hasretiyle yananların kendisine kadar iletebildikleri acı mı? İnkılabı ve hür vatana aykırı hareketleri beratlaştırılmış olanlar arasında eski dostları, tanıdıkları bulunması ve bunların ahlaklarında böyle bir ihanete imkan verecek sukutların olmayacağı vicdan murakabesi mi? ...Yoksa, şifasız bir hastalığın değişmez

---

⁷⁹ Tan, **1 Haziran 1938**, s. 114.

⁸⁰ Cemal Kutay, **Yüzellilikler Faciası**, Tarih Kütüphanesi Yay., İstanbul, 1955, s.13-15.

neticesi karşısında, ebediyete vicdanı rahat gidebilmenin ve arkasındakilere, esbabı mucibesi ne olursa olsun insanlar için af ve şefkatin en güzel, en beşeri tecelli olabileceğini tipik bir misalle ispat arzusu mu? ”⁸¹.

Bizce bunların hepsi, Atatürk'te af fikrinin oluşmasında etkili olabilecek sebeplerdir. Ancak, devrimin gerektirdiği o, olağanüstü şartların sona ermiş ve rejimin güvence altına alınmış olması şüphesiz, artık tehlike arz etmeyecek kadar yaşlanmış ve azalmış olan Yüzelliliklerin affedilmesinde başlıca sebebi teşkil etmektedir.

Tan Gazetesi'nin başyazarı Ahmet Emin Yalman da düşüncemizi destekler niteliktedir. Yalman yazmış olduğu, 2 Haziran 1938 tarihli baş yazısında affın manasını şu şekilde açıklamaktadır. “Bünyem normal ve sağlamdır. Yeni bir nesil yetişmiş ve yeniyi tamamen benimsemiştir. Gençlik bu emaneti taşımaya ve inkişaf ettirmeye olgun bir hale gelmiştir. Bunun için kendime güveniyorum. Hiçbir vehim ve endişe duymuyorum. Normal kanunlarımı siyasi bünyeyi her fena ihtimale karşı korumaya kafidir. Fevkalade tedbire ihtiyaç kalmamıştır ”⁸².

Mustafa Kemal Atatürk, bu affın çıkması konusunda üçüncü defa girişimde bulunuyordu. Cemal Kutay: kitabında, Tefvik Rüştü Aras'ın konu hakkında açıklamalarına yer vermiştir:

“Birincisi ...Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde idi ...o zaman kabul ve tatbik edilen umumi affın şumulüne Yüzelliliklerin ele alınmasının mümkün olup olmadığının sondajını yaptı. Fakat başvekil ve Dahiliye Vekili bu fikirde değillerdi ...Bir müddet sonra da, Hatay davası zaferle neticelendiği zaman aynı arzuyu izhar etti. Zannediyorum bunda, Refik Halid' in kendisine verilen içli ve güzel bir hasret yazısının büyük tesiri olmuştu. Fakat bu sefer de hükümet de bir hareket olmadı. Bu üçüncüdür ”⁸³.

İşte tüm bu sebeplerden ötürü, dönemin başbakanı Celal Bayar, Atatürk'ün isteği doğrultusunda, af kanunu meclise taşımıştır. Af tasarısı, 29 Haziran 1938 günü Meclise sunulur. İlk sözü olan Başbakan Celal Bayar; milletvekillerine şu şekilde seslenir:

---

⁸¹ A.g.e., s.14.

⁸² Kamil Erdeha, A.g.e., s.149.

⁸³ Cemal Kutay, A.g.e., s.16.

“ -Cumhuriyet, herkesi, kalbinde ve fikrinde garantilemiştir. Hiçbir şeyden pervası yoktur. Bir takımı vatani hizmetlerden kaçmış bedbahtlara diyoruz ki geliniz görünüz. Sizin istemediğiniz, yadırgadığınız veyahut ihanet ettiğiniz rejim ne yapmıştır. Buna göğsümüzü kabartarak, ilave edebileceğimiz diğer bir şey vardır: Eserimizi seyrederken onlara diyoruz, sizi affettik ...Biz emelimize muvaffak oluyoruz ...Günahkarları da affetmek zevkine de mazhar oluyoruz. Bunu Şefimizin gölgesinde ancak Büyük Millet Meclisi idrak edebilmiştir”⁸⁴.

Aynı ortamda söz alan, Erzurum milletvekili Durak Bey, “ Affedelim mi? Affetmeyelim mi? dedi. Eğer ben bu Meclisten olmasaydım kanaatim şöyledir: Asla!

Babamı, kardeşimi, öldüreni affederdim. Bunlar ki vatan hainidir! Asla!... Bununla beraber hükümetimiz bize bir kanun layihası getirmiş. Aflarını teklif ediyor ...Onlar bilmelidir ki, bizim Hasan, Hüseyin, Ali , Veli ile işimiz yoktur. Kim doğru yoldan şaşarsa kardeşimiz, babamız da olsa onu derhal tepeleriz ...Cumhuriyetin kimseden korkusu yoktur. Dalalete sapanlara kahr çok büyüktür, fakat şefkat ve merhameti de o nispet geniştir ...” diyerek, affa sıcak baktığının sinyallerini vermiştir⁸⁵.

Yozgat milletvekili Sırrı Bey, bu kişileri şahsen affetmesinin mümkün olmadığını ancak, ölünceye kadar Atatürk’ün izinde yürümeye söz verdiğini bu nedenle; eğer o şefkat gösterdiyse kendisinin de af için rey verebileceğini belirtmiştir.

Samsun Milletvekili Ruşeni Yarkın ise, “ geçen 15 senenin 5475 günü içinde bunlar inleyerek 5475 defa ölmüşlerdir. Onları şimdi affediyoruz. Buyurun! Yıkmak istediğiniz memleket işte böyle yaşıyor, diyoruz. Geleceklerine şüphe yoktur. Değil şimendifere, vapura binmek, sürünerek de gelmeye razıdırlar. Geleceklerdir, ve yıkmak istedikleri vatanın bu mesut ve müreffeh vaziyeti karşısında eğer en küçük bir duygulan varsa, zillet ve mahcubiyet altında, her gün bir kere daha öleceklerdir ”⁸⁶.

---

⁸⁴ Cumhuriyet, **30 Haziran 1938**, s.7.

⁸⁵ A.g.g.s.6.

⁸⁶ A.g.g.s.6.

Bütün bu duygusal konuşmaların ardından, milletvekilleri beyaz oy pusulalarını kullanarak; aftan mahrum kalmış ve on beş yıl vatan hasreti ile yanmış olan 150'likleri affetme karar aldılar.

H-AF KANUNUNUN ÖZELLİKLERİ

İlan edilen af kanunundan, “ ...İstiklal Mahkemesi mahkumları ile bazı siyasi cürüm mahkum ve maznunları, hususi heyetlerce haklarında karar verilenler ve Lozan muahedenamesinde umumi affa ait protokole merbut listede yazılı 150 şahıs faydalanabilecektir”⁸⁷.

Affa dahil edilmeyen siyasi suçlar, “ bir zümrenin diğer bir zümreye tahakkümünü temin etmek hedefiyle işlenen suçlardır. Milli birliği sarsmak ve sınıf ve zümre düşmanlığı yaratmak maksadıyla hariçten memlekete ideoloji cerayanları sokmaya ve bunları yaymaya çalışmak, bu nevi suçlardandır ve affa dahil değildir”⁸⁸.

Aftan yararlananlar, “ ...memuriyete tayin hakkındaki müddet kaydı hariç olmak üzere normal vatandaş muamelesi görecekler ve Türk vatandaşı gibi hareket etmekte serbest olacaklardır ...bunların içinden devlet ve memleket aleyhine yeni baştan suçlar işleyenler olursa haklarında tedbir olmak üzere hükümete salahiyyetler verilecektir. Hükümet, harp zamanında neşredilen bir kanun mucibince bunları milli hudut haricine çıkarmak, temerküz kamplarına nezaret altına almak gibi tedbirlere müracaat edebilecektir”⁸⁹. Güvenlik için olması muhtemel bir sebeple, dönecek olanlar affedilmişler sekiz sene ücretli yada maaşlı devlet hizmetlerinde çalıştırılmayacaklardır.

I-AFFEDİLENLERİN AF KARŞISINDAKİ TUTUMLARI

---

⁸⁷ Tan, **31 Mayıs 1938**, s.1.

⁸⁸ Tan, **1 Haziran 1938**, s.1.

⁸⁹ **A.g.g.**s.1-7.

Yüzelliliklerden bazıları af kanununun çıkmasının hemen ardından yurdun yolunu tutmuşlardır. Refik Halid, Refii Cevat, Tarık Mümtaz, gibi yazar ve gazeteciler bu grupta yer almışlardır. Af kapsamına alınan Refik Halid' in affa ilişkin sözleri, pişmanlığın izlerini taşır: “ ...Yüzelliliklerin affı, Atatürk' ün değme yiğite nasip olmamış, çok yüksek ve çok insanca hareketlerinden unutulmaması ve misal olarak daima tekrarlanması lazım gelen bir tanesidir”⁹⁰.

Yüzellilikler listesinde yer almış “ Edirne'de Temin, Elyevm Selanikte de ! Hakikat gazeteleri sahibi Mustafa Neyyir” de aftan sonra yurda dönenler arasında yer alır”⁹¹. Ancak Neyyir ilginç bir örnektir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, İstanbul Örf İdare (Sıkıyönetim) Mahkemesi, Türkiye'de Almanya hesabına casusluk yapan sekiz kişiyi idama mahkum etmişti. Bu arada, aynı suçtan dolayı beş kişi 30 yıla ve iki kişide 15 yıla mahkum olmuştur. Bu davada ilginç olan nokta, mahkum olanlar arasında, 150'liklerden ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önderlerinden Mustafa Neyir'inde bulunması” halk deyimiyile, huylunun huyundan vazgeçmediğinin en güzel örneğidir⁹².

Affı kabul edenlerin yanısıra, hala bu aftan şüphe duyanlarda mevcuttur.

Rıza Tevfik yasanın çıkışından beş yıl sonra geri döner. Çerkez Ethem' in ağabeyi Reşit Bey de Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine yurda dönmeyi tercih etmiştir.

Peki ya hiç dönmeyenler? Bu grupta affı kabul etmeyenler bulunmaktadır. Çerkez Ethem'in niçin dönmediği konusunda iki farklı söylem vardır. Kamil Erdeha'nın, Çerkez Ethem'in cümlelerini yansıttığı kitabında Ethem şu itiraflarda bulunmaktadır, niçin dönmediği şu şekilde açıklanmaktadır: “ memleketim, vatandaşlarım ve tarih huzurunda ihanetle tecil edilmiş bir adamdım. Fakat hakikatleri bitaraf bir mahkeme önünde izah edebilecek mi idim? Hayır! O halde gurbete devam edecek ve gurbette ölecektim. Ta ki ...belki çok hatalarım olduğunu, fakat asla vatan haini olmadığımı

---

⁹⁰ İlhami Soysal, **A.g.e.**,s.148.

⁹¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi II, İletişim Yay.**, İstanbul, 1996, ss. 273-274.

⁹² Kamil Erdeha, **A.g.e.**s.163.

tespit etsinler”⁹³. İlhami Soysal ise, Çerkez Ethem'e dönmesi yolunda çağrılar yapıldığını Ethem'in çağrılara, “ Onlar beni affettiler ama ben kendimi nasıl affedeyim” diye cevap vermediğini yazmaktadır⁹⁴.

---

⁹³ İlhami Soysal, **A.g.e.**s.145.

⁹⁴ **A.g.e.**,s.146.

III- RIZA TEVFIK BÖLÜKBAŞI

A-HAYATININ İLK DÖNEMLERİ

1868 yılında eski Edirne ilinin bugün Bulgaristan'a kalan Cesirmustafapaşa kazâsında dünyaya gelen Rıza Tevfik Debrelî Hoca Mehmet Tevfik Efendi ile Kafkasya'dan kaçırılarak İstanbul'da bir konağa satılan Münire Hanımın ilk çocuğudur.

İlk tahsiline İstanbul'da babasının hocalık yaptığı Sion Mektebinde başlamıştır. Rıza Tevfik, kuvvetli hâfızası ile iki yılda İspanyolca ve Fransızca'yı öğrendi. Bir süre Beylerbeyi ve Davutpaşa Rüştîyelerine giderse de babasının savcı olarak İzmit'e tayin edilmesi üzerine tahsili yarıda kalmıştır.

Annesi Münire Hanımın İzmit'te sıtma salgını sonucu ölümü üzerine aile bu sefer Geliboluya döner. Oğlunun iyi bir tahsil yapmasını isteyen babası onu İstanbul'a getirtip Galatasaray Sultanisi'ne kaydettirir. Derslerine olan ilgisizliği nedeniyle iki sene üst üste sınıfta kalınca okuldan ayrılarak, Gelibolu'ya geri döner. Bir süre sonra eğitimine devam etmek isteyen Rıza Tevfik Mekteb-i Mülkiyeye girer. Mekteb-i Mülkiye o dönemin en iyi okullarından biridir.⁹⁵

Çeşitli yazarların kitaplarını okur ve bazı öğrenci olaylarına katılır. Ancak, 1888 yılında saraya verilen bir istihbarat ile bazı hocalarıyla birlikte olmak üzere okuldan uzaklaştırılır. Bu esnada babası da vefat etmiştir. Kısa bir bunalım evresinden sonra jimnastik hocası Faik Efendinin tavsiyesi üzerine tıbbiye-i mülkiyeye kaydolur. Ancak bir süre sonra sirkeçide bir kahvehanede “hürriyet , adalet ve hükümet şekilleri” üzerine yaptığı bir konuşma üzerine hapse girer. Zaptiye Nazırı Nazım Paşanın aracılığıyla hapisten kurtulur ve okuluna geri döner. Bu arada da Darülmuallimat Müdiresi Ayşe Sıdıka hanımla evlendirilir.(1894)

---

⁹⁵ Abdullah UÇMAN, **Rıza Tevfik'in Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay.,Ankara 1986, s.7.

Mekteb-i Tıbbiye'den 1897 yılında mezun olsa da geçmişi yüzünden diplomasına el konulur. Daha sonra karantina idaresine girer. Felsefi çalışmalar yapmak ve biraz da dinlenmek amacıyla, Mısır'a giden bir gemi ile Avrupa'ya kaçmak istese de, kaçma isteğinin devlet tarafından öğrenilmesi üzerine Çanakkale'den geri dönmek zorunda kalır.

Bu olayın ardından ek olarak kendisine İstanbul gümrüğü Ecza-yı Tıbbiye Müfettişliği de verilir. 1903'te eşi Ayşe Sıdika hanım vefat eder bir yıl kadar sonra ikinci eşi Nazlı Hanımla evlenir.⁹⁶

1907 yılında yakın dostlarından Said Halim Paşa ve Manyasizade Refik Beyin ısrarlarıyla henüz gizli olan İttihad ve Terakki Cemiyetine girer. Bu cemiyette kısa sürede, güçlü hatipliğiyle şöhret kazandı. Bir yıl sonra temmuz 1908 de II Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde Selim Sırrı (Tarcan) ile birlikte, İstanbul halkına at sırtında Meşrutiyeti öven nutuklar verir. Aynı yıl Edirne mebusu seçilerek Meclis-i Mebusan'a girer.

1912 yılında İttihad ve Terakki içindeki muhaliflerin kurduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkasına girerek siyasi mücadelesini orada sürdürmeye başlar. Sultan II Abdülhamit'ten özür dileyen şiiri de yazma zamanı bu döneme rastlamaktadır.

Siyasi faaliyetlerinin parti mücadelelerinin yanında fırsat buldukça edebiyat ve felsefeyle de uğraşan Rıza Tevfik, bu arada devrin belli başlı gazete ve mecmualarında şiirler, dil, edebiyat, estetik ve felsefeyle ilgili dikkate değer makaleler yayımlar.

1914-1918 yılları, yani I Dünya Savaşı sırasında siyasi faaliyetlerden uzak, bir yandan eski görev yeri olan Karantina idaresindeki işini sürdürürken diğer yandan da Rehber-İ İttihad-ı Osmani Mektebi'nde felsefe dersleri verir ve ileride yayımlayacağı kitapların hazırlığına başlar.

Mütakere imzalandıktan sonra iktidara gelen Tevfik Paşa Kabinesinde Maarif Nazırı olarak yeniden politikaya giren Rıza Tevfik Damat Ferit Paşa Kabinesinde de iki

---

⁹⁶ A.g.e., s.8.

defa Şüra-yı Devlet Reisliğine getirilir. Aynı tarihlerde Darülfünun Edebiyat Fakültesinde felsefe ve estetik derslerine girer.⁹⁷

1919 yılında Paris'te toplanan Barış Konferansına önce Müşavir daha sonra Murahhas Aza olarak katılır. 10 ağustos 1920 yılında Sevr Antlaşmasını imzalayan heyette yer alması, bilhassa Darülfünun öğrencileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılanır. Bunun üzerine Cenab Şahabeddin, Ali Kemal, Hüseyin Daniş ve Barsamyan Efendi ile birlikte, Nisan 1922 de Darülfünundan istifa eder.

B-BİR YÜZELLİLİK OLARAK RIZA TEVFİK

Bazı fikir ayrılıklarından dolayı, Anadolu'da devam etmekte olan Milli Mücadeleye de karşı çıkan Rıza Tevfik, savaşın kazanılmasından kısa bir süre sonra 1922 yılı kasım ayında yurdu terkeder ve daha sonra Sevr Antlaşmasını imzalaması yüzünden Yüzellilikler Listesine alınır.

1928 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan çocuklarını ziyarete giden Dr. Rıza Tevfik, Amerika Üniversitelerinin bazılarında bilim ve şark edebiyatı okutmanlığı ve kütüphanelerle, müzelerin doğuya ait bölümlerinde memurluk gibi bir görev aramış ancak böyle bir memuriyeti bulamamıştır. Dr. Rıza Tevfik bu tür bir vazife aramaya aynı senenin yazına kadar devam etmekle birlikte, kütüphane ve müzehane memurluğunu bulamazsa Newyork'un havasının ve yaşam tarzının ağırlığı nedeniyle iş aramak için burada fazla kalmasının sorunlu ve masraflı gördüğünden bir sene içerisinde "Amman"a dönmek istemektedir. Bu arada kendisine bazı şehirlerde konferanslar verdirmek isteselerde yolculukların ve kış mevsiminin zorlukları ve zahmetleri kendisini korkutmuş olduğundan bu tekliflere sıcak bakmamıştır⁹⁸.

---

⁹⁷ A.g.e., s.9.

⁹⁸ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

Rıza Tevfik ile Süleyman Şefik 15 Aralık 1929 tarihinde buldukları yer olan Beyrut'tan ayrılarak, birincisi, Ürdün'e, ikincisi de Mısır'a gitmişlerdir. Rıza Tevfik 1929 yılının Aralık ayında eşi ile birlikte Beyrut'a gelip, Amerikan okulundaki oğullarını ziyaret etmişlerdir. Cunya'da eski Osmanlı ordusu emeklilerinden Miralay Necip Bey'in evinde misafir kalmıştır. Amacı, Ürdün Emirinin hizmetinden emekli olarak kısa bir zaman içerisinde Beyrut'a geri gelip ve Cunyada yerleşmektir. Bu arada, Süleyman Şefik ise, bir müddet Mısırda kaldıktan sonra oradan doğruca Hicaz'a, görevi başına geri gitmiştir⁹⁹.

1928 yılına kadar Ürdün'de Kralın hizmetinde divan tercümanlığı ve Sıhhiye ve Asar-ı Atika Müdürlüklerinde çalışmıştır. Dr. Rıza Tevfik, 1928 senesinin Mayıs ayının başlangıcında, Ürdün'deki Asar-ı Antika muhafızlığı görevini bırakarak medeni bir yer olan Amerika'ya çocuklarını ziyarete ve yeni bir görev bulmaya gitmiş olan Rıza Tevfik yaklaşık 1,5 sene Amerika Birleşik Devletlerinde kaldıktan sonra, takriben 1929 yılının Aralık ayında Beyrut'a gelmiştir. İlk olarak Ürdün Hükümetinden (Şarki Erden) emekli maaşı talep etmişse de, talebi uygun görülmemiş, Ürdün Hükümeti neznindeki İngiliz Mümessili ve Filozofun samimi dostu olan Kolonel Kuks (Kooks)'un yardımıyla kendisine Emir Abdullah'ın tercümanlığını ve teşrifatçılığı görevi verilmiştir¹⁰⁰.

Bu görevinde bir müddet çalıştıktan sonra, Yirmi İngiliz Lirası maaşla emekli edilen Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ürdün'den, Beyrut'a geçmiştir¹⁰¹. Ürdün'den ayrılmanın öncesinde Dr. Rıza Tevfik, Yunanistan'da bulunan Çerkes Tevfike yazmış olduğu bir mektupta, Yunanistan'da bulunan firarilerin ve 150'liklerin tamamının Ürdün'e gelebilmesi durumunda, Ürdün'de çok iyi karşılanacakları her türlü sorunları ile ilgilenileceği böyle bir toplanabilmenin gerçekleşmesi içinde, İngiltere Konsolosluklarınca vize hususunun, İngiltere Dış ilişkiler Bakanlığının emriyle kolaylaştırılacağı belirtilmiştir. Bu mektupla birlikte yapılmak istenen şey, Ürdün'de firarilerin ve 150'liklerin hilafet çerçevesinde bir birlik oluşturabilmeleri, bir nevi karşı

---

⁹⁹ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹⁰⁰ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹⁰¹ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

atağa geçmektir.Ancak bu durumun mümkün olmadığı ve bu oluşum o günkü gizli istihbarat raporlarına da geçmiştir¹⁰².

C-BÜYÜK İSLAM KONGRESİ

1931 yılında Kudüs'te yapılan Büyük İslam Kongresine katılan Rıza Tevfik Bölükbaşı bu kongrede, İrşad Şubesinin İkinci Reisi olmuştur. Kudüs'te miraç gecesi toplanmış olan Büyük İslam Kongresine Mısır, Tunus, Fas, Yemen, Irak, Şarkilerden Suriye, Hindistan, İran ve Efgan hükümetleri görevlileri katılmış ve Meclis Badelmüzakere Emakini, Mukaddese, Mescid-i Aksa, Hicaz Demiryolları İktiraat, Neşriyat, İrşat, Kanuni Esası kısımlarına ayrılmıştır¹⁰³.

Söz konusu olan kongre bölge içinde büyük bir önem arz ettiği ve o günkü basın da kongreyi yakın takibe almıştır. Halepte çıkan Vakit gazetesinde ilgili konu şu şekilde yer bulmuştur;

“Kudüs-Umumi Kongrası, müslümanlığa ait bir çok mühim işleri tespit için muhtelif encümenler teşkil etmiş ve hararetli müzakereler yapılmaktadır.Ankara gazatalarının “Biz din ile dünya işlerini ayırdık” demelerine ve indelhacce sabık Hıdıvı kendilerine alet etmelerine rağmen, müslümanlığın melhetlikten kurtarılması için pek cezri tedbirler ittihaz olunmaktadır.İrşat ve davet encümeninin reisi evveli Mehmet Reşit Rıza, sanisi Doktor Rıza Tevfik beydir”¹⁰⁴.

Büyük İslam Kongresi süresince katılımcılara sık sık ziyaretlerde bulunanlar olmaktadır.Bunlardan bir tanesi de, Türk istihbaratının da ilgisini çeken, Dr. Rıza Tevfik'i ziyarete gelen Sabık Erkanıharp yüzbaşısı Tarıktır. İstihbarat raporuna Orta boylu, habeş rengi, koyu esmer, yanakları çizgili olarak tasviri geçen şahıs, üç gece

---

¹⁰² E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16.

¹⁰³ Doğru Yol Gazetesi, 14.Kanunievvel.,1931.,s.735.

¹⁰⁴ Vakit Gazetesi, 22.12.1931.s.396,

Filozof Rıza Tevfik'in yanında kalmıştır.O sırada Suriye'de bulunan Refik Halit ile Rıza Tevfik ve Tarık irtibat halindedirler.

18.12.1931 tarihinde Kongre sona ermiştir. Dil konusu ile ilgili olarak kararlar alınmış, Rıza Tevfik'in, Arap halkı ile ilgili olarak yapmış olduğu konuşmalar, bilhassa önem arz etmiştir¹⁰⁵.

D-ATATÜRK'E SUNULMAK ÜZERE HAZIRLANAN KİTAP

Yüzelliliklerden Filozof Rıza Tevfik, Filistinde ve Amman'daki sürgün dostlarını ziyaret ettikten sonra ve her yerde felsefe, edebiyat ve tabiat ile ilgili bir çok konuda konuşmalar yaptıktan sonra, Lübnan'daki köyüne (Cünye) geri dönmüştür. Bu esnada bu konu ile ilgili istihbarat raporlarında da geçtiği gibi önemli olan husus, Filozof Rıza Tevfik Bölükbaşı yurt içindeki halihazır dahili idareyi beğenmez gibi görünüyorsa da, asıl ilginç olan uygulanan dış siyaseti, konuşmalarında taktir etmesi ve o zaman ki adıyla Emniyet İşleri Umum Müdürlüğünün, yani Emniyet Genel Müdürlüğünün, Kudüs Konsolosluğuna yazmış olduğu yazıda belirtildiği gibi, Rıza Tevfik'in ölümünden sonra Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmak üzere bir eser hazırladığı hususudur¹⁰⁶.

---

¹⁰⁵ **Vahdet Gazetesi**, 18.12.1931.,s.240.

¹⁰⁶ **E.G.M.Arşivi**, Dos.12222-16.

E-KARISI İLE OĞLUNUN TÜRK VATANDAŞLIĞINA GEÇİŞİ

Yüzelliliklerden Rıza Tevfik'in, Ürdün vatandaşlığına geçmiş karısı ile oğlu, Türkiye Cumhuriyetine gelebilmek ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı alabilmek için Beyrut Konsolosluğuna müracaatta bulunmuşlardır.Bu müracaat sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Konsolosluk İşleri Müdürlüğünün 24.05.1933 tarihli ve U.No 35788 sayılı yazıları ile Dahiliye Vekaletinin konuya ilişkin görüşleri sorulmuştur¹⁰⁷.

Konuyla ilgili yoğun bir yazı diplomasisi başlamıştır. Bunlardan biri de Nüfus İşleri Umum Müdürlüğüne, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından 04.06.1933 tarihli ve 5547 sayılı yazısının içeriği şu şekildedir;

“Yüzelliliklerden Filozof Rıza Tevfik'in zevcesi Nazlı Hanım ile Oğlu Nazif Beyin Beyrut Konsolosluğumuza müracaat ederek, İstanbul'dan aldıkları 21/01/1939 tarihli ve 3398 numaralı seyahat varakasiyle, Mısır'a gitmek üzere Türkiye'den çıktıklarını, 1924 Ağustosunda Şarki Erden'de bulduklarından, mecburen Şarki Erden taabiyetini kabul ettiklerini, şimdi de Şarki Erden pasaportuyla Türkiye'ye gelerek Türk vatandaşlığına dönmek istediklerini bildirmişlerdir.

Söylediklerine göre şimdiki halde, Nazif Bey Türkiye'ye gelerek mektebe girecek ve kanuni müddetin sonunda da Türk vatandaşlığına geçecektir.Nazlı Hanımda daha sonra oğlunun yanına gelecektir.

---

¹⁰⁷ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16.

Beyrut Başkonsolosluğuna bu suretle beyanatta bulunarak, vize isteyen Nazlı hanım ve Oğlu Nazif beyin tabiiyeti vaziyetlerinin tetkik ettirilerek bu husustaki yüksek mütalaalarıyla birlikte bildirilmesini arz ve rica ederim efendim.^{108,}

Konuya ilişkin yazışmaların sonucunda, Riyaseticumhur Umumi Katipliğinin Dahiliye Vekaletine yazmış oldukları 27.07.1933 tarihli ve 4/748 sayılı yazılarında, Yüzelliliklerden Rıza Tefvik'in ailesi Nazlı Hanımla oğlu Nazif Efendi'nin Türkiye'ye girişlerine vatandaşlık haklarını kazanmalarına müsaade edilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir¹⁰⁹.

F-RIZA TEVFİK KIBRISTA

Her adımı istihbarat tarafından rapor edilen Rıza Tefvik'in Kıbrıs'a gitme hususu, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından, Kıbrıs Konsolosluğuna 22.11.1933 tarihli ve 10215 sayılı yazısıyla,

“Yüzellilikler Listesinin 16. sıra numarasında mukayyet Felesof Rıza Tefvik'in Suriye'den Kıbrıs'a geçtiği haberi alınmıştır.

Bu haberin münasip surette tahkikiyle, Rıza Tefvik'in filhakika Kıbrıs'a gelip gelmediğinin, gelmişse Kıbrıs'ta daimi ikamet edip etmeyeceğinin ve ne maksatla seyahat ettiğinin, temas ve faaliyeti hakkında toplanacak malumatla beraber iş'arını rica ederim efendim.” konuya ilişkin gerekli malumatın toplanıp rapor edilmesi istenmiştir¹¹⁰.

---

¹⁰⁸ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16.

¹⁰⁹ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹¹⁰ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

Bu istenen rapora karşılık, Milli Amele Hizmetleri, B Şubesinde Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne 12/11/1933 tarihli ve 8603 tarihli yazılan yazıda alınan haberin doğruluğu tasdik edilmiştir¹¹¹.

Yüzellilikler listesinin 16. sırasında kayıtlı bulunan Filozof Rıza Tevfik, karısı Nazlı Hanım ile birlikte, Amman Hükümetinin 204 sayılı pasaportunu kullanarak 22.10.1933 tarihinde 'Hidiv' kumpanyasının 'Belkıs' puriyle son zamanlarda yaşamakta olduğu Cünye'den hareket ederek, 18.11.1933 tarihinde Kıbrıs'ın Larnaka limanından giriş yapmışlardır. Eskiden beri Cumhuriyet aleyhtarı ve halen başına fes takmasıyla ünlenmiş olan eski Batum Başkonsolosu Kıbrıslı Mehmet Refet Beyin evinde bir gün ve bir gece istirahat etmişlerdir. Buradan da Lefkoşe şehrine giderek Türk Lisesi Müdürü İsmail Hikmetin yanında misafir olarak kalmışlardır¹¹².

Filozof Rıza Tevfik ve karısı Nazlı hanım ile birlikte, 09.12.1933 tarihinde tekrar Larnakaya gelerek, eski Batum Başkonsolosu Kıbrıslı Mehmet Refet Bey'in evine tekrar misafir olmuşlar ve ertesi gün (10.12.1933 tarihinde) Yaffa ve Beyrut'a giden Lloyd Triestino Kumpanyasının "Martha Washington" vapuruyla Kıbrıs'tan ayrılıp Cünye'ye döndüğü, Milli Amele Hizmetleri, B şubesinin 08.01.1934 tarihli, 7014 sayılı ve Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne hitaplı yazılarında belirtilmiştir¹¹³.

Yaklaşık olarak bir sene öncesinde, Amman Hükümeti hizmetinden, ayda 20 İngiliz lirası maaşla emekliye ayrılan ve Cünye'de yaşamakta olan Filozof Rıza Tevfik'in, Kıbrıs'a gelmesinden sonra, ziyareti amacıyla çok sıkı bir şekilde bilgi toplanmıştır. Bu bilgilerin toplanmasının amacı, Rıza Tevfik'in bu seyahatlerinin siyasi bir uğraş için olup olmadığıdır. Yapılmış olan istihbaratlarda ve toplanan bilgilerde görülmüştür ki, Filozof Rıza Tevfik'in Kıbrıs'a geliş nedeni, şiirlerini bir kitap halinde bastırmasıdır.¹¹⁴

---

¹¹¹ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹¹² E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹¹³ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹¹⁴ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

G-RIZA TEVFİK HAKKINDAKİ SERT YAZI

Her adımı bilinmekte ve yakından izlenmekte olan Rıza Tevfik'in, Cünye'ye dönüp dönmediği hususu istihbaratlarda mevcut ise de, Beyrut Başkonsolosluğundan bu durum onaylanmadığı için, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün 16.01.1934 tarihli yazı ile sorulmuştur.Yapılan çalışmalar sonucu, Rıza Tevfik'in Cünyede fazla kalmayarak, 17.03.1934 tarihinde Kudüse gelmiş olduğu, burada eski dostlarından olan Hasan Halit Paşanın da kalmakta olduğu, Daruti Otelinde misafir olduğu ve kayda değer herhangi bir oluşumun olmadığı Kudüs Konsolosluğunun 19.03.1934 tarihli yazısında belirtilmiştir¹¹⁵.

Aynı şekilde Kudüs'te de uzun süre kalmayan Rıza Tevfik buradan Amman'a geçmiştir. O zamanın Kudüs Konsolosu, bu konu ile ilgili olarak Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne içeriği oldukça sert olan 14.04.1934 tarihli şu yazıyı yazmıştır;

“Filozof Rıza Tevfik, buradan Amman'a giderek Emir Abdullah'ın Kasrına postunu sermiştir. Beyrutta oturan Yüzelliliklerden Süleyman Şefik Paşada, Amman'a gelerek o da Abdullahın misafiri olmuştur.Her ikisininde, Amman'a gelişleri sırf çanak yalayıcılıktan başka bir şey değildir.Yakından takip ettirdiğim bu iki şahsın, göze çaracak görüşmeleri, şüpheli kişilerle buluşmaları görülmemiştir.Buraya bir kucak sakalla gelen Rıza Tevfik, yaz geldiği için Amman'da bütün sakalını tıraş ettirmiştir. Şimdilik başkaca bir nesne yoktur efendim¹¹⁶,”

H-RIZA TEVFİK'İN IRAK'A GELMEK İSTEMESİ

12.02.1936 yılında Berutta bulunan Rıza Tevfik, Hariciye Nezareti Müsteşarına danışarak Irakta konferans vermek istediğini belirtti.Bu durumu Irak-Bağdat Elçiliğine

---

¹¹⁵ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹¹⁶ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

sorulduğu vakit, Bağdat elçisi konferansların konusunun belirlenip belirlenmediğini öğrenmek istedi. Rıza Tevfik ise henüz ne konuda konferans vermek niyetinde olduğunu bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Bağdat Elçisi Rıza Tevfik'in Irakta konferans vermesinin imkansız olduğunu şu sözlerle belirtti "Rıza Tevfik gibi Türkiye'den kovulmuş ve Sevr Muahedesi'ni imza ettiği için Türk halkının lanetine uğramış olan ve Irak ile hiçbir rabatası bir politikacının dost Irak'ın payitahtında konferanslar vermesi hükümetimiz mahafilinde ve milli muhitimizde nahoş tesirler yapacağını düşüncesindeyim".

Irak Elçisinin bu tutumu karşısında da Hariciye Müsteşarı iki gün sonra telefonla arayıp Rıza Tevfik'in talebinin reddi için, Berut'taki Irak Başkonsolosuna telgrafla talimat verildiğini söyledi¹¹⁷.

I-İNGİLTERE SEYEHATİ

İçinde bulunduğu durumun ağırlığını bir şekilde azaltmak için faaliyetlerine devam etmek isteyen Rıza Tevfik, Irak Elçiliğinden aldığı ret cevabından sonra farklı çalışmalara yönelmiş olup, aradığı fırsatı İngilterede bulmuştur. Halep'te çıkan Vahdet Gazetesinin 24.05.1936 tarihli sayısında bu durum şu şekilde haber yapılmıştır;

"Filozof Rıza Tevfik İngiltereye gidiyor. Meşhur Türk Filozofu Bay Rıza Tevfik Oxford Üniversitesi'nin daveti üzerine, bazı felsefi konferanslar vermek için dün beraberinde refikası olduğu halde İtalyan bandıralı Jeruzalem Vapuru ile Berut'tan hareket etmiştir.

Şair kendisini seven bir cemmi gafir tarafından uğurlanmıştır. Kendisine güzel seyyahat ve avdet dileriz"¹¹⁸.

---

¹¹⁷ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹¹⁸ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

Rıza Tevfik'in İngiltereye gitme hususu Türkiye tarafından da izlenmektedir. Milli Amale Teşkilatının B şubesinin 8482 sayı ve 23.05.1939 tarihli Emniyet Umum İşleri Müdürlüğüne hitaben yazılan yazılarında, ilgili tarihte Rıza Tevfik'in eşiyle birlikte Londra'ya gideceği bilgisinin alındığı belirtilmektedir¹¹⁹.

Yapılan istihbarat çalışmaları ile birlikte Londra Büyükelçiliği, Dahiliye Vekaletine, No:H21/4H sayılı ve 01.08.1936 sayılı yazılarında, Yüzelliliklerden Rıza Tevfik'in bir süreden beri İngiltere'de bulunduğu, kendisinin Oxford şehrinde Profesör Edward Robinson'un dostlarından birisi olması muhtemel bulunan bir dostunun yanında kaldığı ve siyasi propaganda faaliyetinde bulunmadığı belirtilmektedir¹²⁰.

Kendisi İngilterede bulunmasına rağmen, Rıza Tevfik ile ilgili yurt içi ve yurt dışı haberlerde kesilmeksizin devam etmektedir. Zamanın gazeteleri onunla ilgili bir çok haber yapmaktadırlar. Bunlardan bir tanesi de, Açık Söz Gazetesinin 2.10.1936 tarihli sayısının üçüncü sayfasında çıkan şu haberdur; "150'liklerden Rıza Tevfik , İhsanın defterine şu satırları yazmak cesaretini göstermiş, (Anama, öz yurduma, Cünye sahillerinde hasreti ile ağlayan oğlundan, benden selam ve saygı götür) iyi amma bakalım öz yurdu ve öz yurdunun evlatları kendisine ihanet eden Filozofun selamını, saygısını kabul ediyorlar mı?". Bu gazete haberinden de anlaşılacağı üzere Rıza Tevfik'in yaptıkları ihanet olarak algılanmakta ve çok yoğun bir şekilde de durumu tartışılmaktadır¹²¹.

İngiltere'de iken, Kralın taç giyme merasimine gelen Emir Abdullah ile görüşüp İstanbul'da okuyan oğlunun yanına gelmek üzere Türkiye Cumhuriyetinden müsaade alması gerektiği ve almakta olduğu emekli maaşının kesilmemesi için Filistin pasaportu ile seyahatının gerçekleşmesini istemiş, Emir Abdullah da Ankara'yı ziyaretinde bu meseleyi araştıracağını kendisine söylemiştir¹²².

Bir yıldan beri Cambridge'te Ebulduha ailesinin yanında bulunan Rıza Tevfik, bu günlerde öne Londraya sonrada Maveraişseriaya geri döneceği, ancak daha önce

---

¹¹⁹ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹²⁰ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16.

¹²¹ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹²² E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

böyle bir düşüncesi yokken neden bu düşünceye gark olduğu bilinmemektedir. Bu durum zamanın resmi belgelerinde de Emir Abdullah ile Rıza Tevfik'in görüşmesinden sonra bu karara varmış olabileceğidir¹²³.

İngiltere seyahatini sona erdiren Rıza Tevfik, Fransa'ya geçmiştir. Pariste bir müddet kaldıktan sonra tekrar Amman'a dönmüştür.

İ-RIZA TEVFIĞİN TÜRKİYE'YE GELMEK İSTEMESİ

18.03.1939 tarihinde Berut Başkonsolosluğuna giden Rıza Tevfik Başkonsolos öncelikle bu ziyareti şaşkınlıkla karşılamış daha sonra şaşkınlığını atıp Rıza Tevfik'i kabul etmiştir. Başkonsolos Rıza Tevfik'i, uzun beyaz sakallı, yürürken ve konuşurken muhatabına çökmediği hissini vermek isteyen birisi olarak betimlemiştir.

Rıza Tevfik, Başkonsolosa, memleketten ayrıldıktan sonraki hayatında siyasetten uzak kaldığını rejime muhalefet etmediğini bilakis gençliğinden beri Atatürk inkilabatına tamamen uyum gösterdiğini ve buna uygun düşünceler taşıdığını, Şarkiürdünde vazife aldıktan sonra emekliliği için söz konusu ülkenin tabiiyetini aldığını ve halen yirmi İngiliz lirası aylık emekli maaşı aldığını, sonuç olarak Türkiye'ye, bu emekli maaşını muhafaza için, Şarkiürdün pasaportu ile gitmesine müsaade edilmesini istemiştir.

Bu istek karşısında, bunun mümkün olamayacağını, Türkiye'ye 150'liklerin sadece Türk pasaportu ile girebileceğini söyleyen Başkonsolosa Rıza Tevfik, "Bu vaziyet karşısında şimdiki halde memlekete gitmeme imkan göremiyorum" diyerek görüşmeyi sonlandırmıştır¹²⁴.

---

¹²³ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

¹²⁴ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

J-ŞAM ZİYARETİ

Amman'dan gelen 150'liklerden filozof Rıza Tevfik refikasıyla beraber Şam'da merhum Kammakam Sabri Beyin oğlu Şevket Beyin evine inmiş, beş altı gün kadar burada kaldıktan sonra bir seri konferans vermek üzere Irak'a gitmiş ordan da İran'a gidecek.Orada da bir seri konferans verecektir. Şam'da bulunduğu sırada hiçbir konferans vermemiştir¹²⁵.

K-EMİR ABDULLAH'I ZİYARETİ

Filozof Rıza Tevfik, Irak seyahatından önce, Amman'a gitmiştir. Burada geçirdiği süre zarfında gündüzleri Emir Abdullah'ın çadırında, geceleri ise aslen Türk olan Osmanlı Bankası Amman Ajansı Müdürü Haydar Şükrünün evinde geçirmiştir. Ammanda toplam oniki gün kalan Filozof Rıza Tevfik, Şam otobüsü ile Bağdat'a geçmiştir.

Yapmış olduğu bu seyahatte Rıza Tevfik, tabiiyetini sürdürebilmek için Türkiye'ye gitmesine izin vermesini ve bu konuda kendisine yardımcı olmasını Emir Abdullah'tan istemiştir. Konuya ilişkin olarak ta Emir Abdullah'ın Ankara nezdinde gerekli girişimleri yapmayı taahhüt etmiştir.

---

¹²⁵ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16.

L-KUDÜS BAŞKONSOLOSUNUN MEKTUBU

Zamanın Kudüs Başkonsolosu daha önceden de tanışıklığı bulunduğu Rıza Tevfik ile, yurt dışında tekrar karşılaşmasını, Emniyet Umum Müdürlüğüne aşağıdaki mektup ile bildirmiştir;

“Evvelki gün nezdinde, Şeria vadisindeki Şune mevkiinde bulunan çadırlarında kendisini ziyaret ettiğim Emir Abdullah’ın yanında malut filozof Rıza Tevfik ile karşılaştım. Saçı sakalına karışmış olmakla beraber, sıhhatli ve canlı görünen bu sevr kahraman (?) kendi ifadesine göre, bazı dostları tarafından vaki davet üzerine Bağdat’a gitmek ve orada bir müddet kalmak üzere, Lübnan’daki Cunyadan ayrılmış ve ağılabi ihtimal bir miktar ihsan koparmak fikri ile mukaddema hizmetinde bulunduğu ve bu sıfatla da, halen 20 sterling tekaüdiyesini aldığı Emir’i ziyaret etmiştir.

Geceleri Amman’da geçiren ve gündüzleri Şuneye inen Filozofun, Çerkez Ethem ve Reşitlerle temas edip etmediği ve seyahatinin gizli bir hedefi olup olmadığı hususlarını gereği gibi tahkik etmekteyim. 1.12.1918 nihayetlerinde ihtiyat zabıtlığından ilk terhisini mütakip, Akşam Gazetesi tahrir heyetinde çalışırken, Maarif Nazırı olarak kendisi ile bir mülakat yaptığım Rıza Tevfik, adam akıllı bunamış olduğunu işitmiştim. Bu tesadüfi karşılaşmamda bütün melekatinin yerinde olduğunu ve hatta memleketimizdeki yeni edebiyat ve şiir cereyanları ile faal bir şekilde alakadar bulunduğunu müşahade etmekle, kendisine atfedilen atehin varit olamayacağını öğrendim.

Buhran zamanlarının yetiştirdiği nadir dehalardan olarak tasvir ettiği ve ‘Mustafa Kemal Paşa’ diye temsiyede ısrar ettiği ‘Atatürk’ten hürmetle bahseden esbak Babialı Nazırı, birkaç gün daha Şarkülürdün’de kalacak ve sonra Şam’a dönüp birkaç konferans verip, oradan da Bağdat’a gidecektir. Yüzelliliklerin avfı hakkındaki kanunu iyice tedkik ederek, bunun ancak kendilerine memlekete dönmek ve tekrar Türk olabilmekten başka bir hak vermediğini anladığını, her ne kadar bahşolunan bu haklar çok kıymetli ise de, geçimi de düşünmeye mecbur kaldığını ve sırf Şarkülürdün sabık Asari Atika Müdürü sıfatı ile almakta olduğu tekaüdiyeyi kaybetmemek için, çok ucuz

yaşanabilen Cunya'da ihtiyarı ikamet etmekte bulunduğunu söylemektedir.

Malum olduğu üzere Filozofun memleketimizde evlatları bulunmakta ve bunlardan bir oğlu İngilizce tercümanı olarak Eskişehir tayyare kampında çalışmaktadır. Filozofun ciddi bir maksatla bu seyahati ihtiyar ettiğine ve herhangi bir faaliyet gösterebileceğine şahsen kanaat getirmemiş olmakla beraber yukarıda arz ettiğim gibi, edineceğim mutemmin malûmat iblağa müsarrat edeceğim tabiidir. En derin saygılarımla arz eylerim”¹²⁶.

M-IRAK ZİYARETİ

Rıza Tevfik kendisini çok eskiden beri tanımakta olan eski Adliye Veziri Mahmut Suphi Defteri'nin teklifi üzerine, iki ay kadar misafir olarak kalmak için, Irak Hükümeti tarafından Irak'a gelmesi için davet edilmiştir.

Aldığı daveti olumlu cevaplayan Rıza Tevfik 1940 yılının, üçüncü ayında Şam –Bağdat otobüsü ile Iraka gelmiştir.Irak'a gelişinde kendisini Başvezir namına yaveri, Maarif Veziri, Adliye Veziri, Bağdat Şehremini ile Bağdatın ileri gelen edebiyat mensupları ve halk tarafından karşılanmıştır.

Gazeteler “yakın Şarkta üçte bir asırdan beri yeniliğin kutuplarından biri” olduğunu yazdıkları yazıları ile Rıza Tevfik'i, onure etmişlerdir.

Rıza Tevfik kendisini karşılamaya gelen devlet adamlarını tek tek makamlarında, Kral Faysalında kabrini ziyaret etmiştir. Daha öncelerde, radyoda konferans vereceği haber verilmiş olan Rıza Tevfik, bunu yapmamış ve daha çok Bağdatın turistik mekanlarını ziyaret ederek vaktini geçirmiştir.

---

¹²⁶ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

Irakta kaldığı süre zarfında, Irak Hükümetin misafiri olarak, şehrin 1.Sınıf bir otelinde eşi ile birlikte yaklaşık üç ay kalmıştır¹²⁷.

Rıza Tevfik Bağdatta üç ay kadar kaldıktan sonra, 15 Nisan 1940 tarihinde Lübnan'a dönmek üzere Iraktan ayrılmıştır. Iraktan ayrılmadan bir gün önce, Bağdat şehrinin ileri gelenleri, Rıza Tevfik onuruna, şehrin büyük bir otelinde bir çay ziyafeti tertip etmişlerdir. Bu ziyafete bir çok edip ve şairlerin yanı sıra, Irak Dahiliye Vezir Vekili Reşit Ali Geylani de hazır bulunmuştur. Davetlilerin tamamının gelmesinden sonra Matbat ve Propağanda Umum Müdürü, ziyafeti düzenleyenler adına yapmış olduğu konuşmasında, Rıza Tevfik'in edebi kişiliğinden fikirlerinden ve özelliklerinden sıkça bahsetmiştir.

Yapılmış olan bu konuşmaya karşılık, Rıza Tevfik de, başlangıcı Arapça, sonu ise Türkçe olan bir konuşma yapmıştır. Rıza Tevfik konuşmasında, Irak'ın gösterdiği ilerlemeleri, Arap halkının eski ve yeni durumunu karşılaştırdıktan sonra, Irak için iyi niyetlerini belirtmiştir. Bu haberi sayfalarına taşıyan gazeteler, bu yüksek toplantıda bulunanların bir edebi kardeşlik ruhu ile bağlı bulduklarının görüldüğünü yazmışlardır.

Aynı zamanda, bu haberler arasında Rıza Tevfik'in Bağdat Yüksek Okullarından birinde hoca olarak tayin edileceği geçse de, sonradan bu haberin doğru olmadığı anlaşılmıştır.

N- RIZA TEVFİK'İN TORUNU LEYLA SEFA'NIN MEKTUBU

Uzun yıllardır Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan Rıza Tevfik'in torunu Leyla Sefa, Washington Büyükelçiliğine bir mektup yazarak, kendisine teklif edilen sekreterliğin uygun olup olmadığının cevabını, Türkiye Cumhuriyetinden istemektedir.

---

¹²⁷ E.G.M.Arşivi, Dos.12222-16

Güzel ve milli duygularla yazılmış olan bu tarihi mektup orijinal olarak aşağıda belirtildiği gibidir;

“Ben zatı devletleri de bildiği veçhile, Filozof Rıza Tevfik’in torunu ve bay İbrahim Sefanın kızıyım. Yirmi iki seneden beri Amerikadayım. Hayatın bazı cilveleri ve halihazırda harp beni memleketime dönmekten men etti. Halen Amerikan Haber Servisi (Office of War Information) tarafından Türkiyede, Amerika Büyük Elçiliği emrinde sekreter olarak bir vazife kabul etmeliğim teklif edildi. Böyle bir teklifin sebebinin Türk olmağım, kendi lisanıma olduğu kadar İngilizce lisanına da iyi vukufum ve iyi tahsilim olduğunu sanıyorum.

Arz ettiğim bu tesisin ofisinden maksat anladığıma göre, muhtelif yerlerde Amerika hakkında müsait hava yaratmak ve mihver devletlerinin propagandalarını tesirsiz bırakmaktır. İşte bana böyle bir ofis tarafından bir vazife teklif edilmektedir. Buraya altı yaşında gelmiş ve burada büyümüş, burada yetişmiş olmama rağmen, evvel emirde Türk kanındayım. Bu teklifle alakadar oldum çünkü, bana memleketime kavuşma imkanı veriyor. Fakat, memleketime dönerken hakkımda herhangi bir şüphe uyandıracak. İlk fırsatta memleketime kavuşmak, bir Türk vatandaşıyla evlenmek ve güzel bir yuva kurmak gayeme engel olacak tekliflerden uzak bulunmak, biricik idealimdir. Bu itibarla bana teklif edilen vazifeyi kabul etmeliğimin, muvafık olup olmadığı ve müsaade edilip edilmediği hakkında hükümetimin beni tenvir etmesini istirham ediyorum. Kısa bir zamanda cevap istendiğinden bu hususta yardımınızı derin saygılarımla dilerim.”¹²⁸

O- LEYLA SEFA’NIN MEKTUBU HAKKINDAKİ YAZIŞMALAR

Hariciye Vekaleti İstihbarat Dairesi Umum Müdürlüğünün 17 Mayıs 1943 tarihli ve 53769 sayılı yazıları ile, Dr. Rıza Tevfik’in uzun zamandan beri Amerika’da ikamet eden torunu Leyla Sefa’nın, Amerika Hükümetinin Türkiye’de kurulması

---

¹²⁸ E.G.M. Arşivi, Dos.12222-16

düşünülen Amerikan Harp İstihbarat Bürosuna katibe olarak kendisine teklif edilen vazifeyi kabul için müsaade istediğine dair Washington Büyük Elçiliğimize verdiği dilekçe hususunda, Washington Büyük Elçiliği tarafından, konuya ilişkin herhangi bir olumsuz durumun söz konusu olmadığı Dahiliye Vekaletine bildirilmiştir.

Dahiliye Vekaletinin 26.05.1943 tarihli ve No 24018 sayılı cevabi yazılarında, Dr. Rıza Tevfik'in torunu Leyla Sefa'nın görevlendirilmesi ile ilgili olarak Vatandaşlık Kanununun 10.maddesine göre bir mani olmasa da, propaganda hususunda aktif bir görev verildiği takdirde ortaya çıkacak durumun şimdiden göz önünde bulundurulması ve işin daha ziyade dış politika teması dolayısıyla, bu husus hakkında Yüksek Vekaletlerince (Hariciye Vekaleti) bir karar verilmesi ve sonucun acilen bildirilmesi istenmiştir.

İstenen cevap, Hariciye Vekaleti İstihbarat Dairesi Umum Müdürlüğünün 02.06.1943 tarihli ve 8462 sayılı yazılarıyla Dahiliye Vekaletine, Dr. Rıza Tevfik'in torunu Leyla Sefa'nın memleketimizde kurulması muhtemel Amerika İstihbarat Bürosunda Katibe sıfatıyla vazife almasında ve Türkiye'ye gelmesinde bir sakınca görülmediği ancak propaganda hususunda faal bir vazife kabul ettiği takdirde bunun akabinde doğacak sonuçlardan mesul olacağı, Washington Büyükelçiliğine bildirildiği, iletilmiştir¹²⁹.

Ö- RIZA TEVFIK'E PASAPORT VERİLMESİ

Yüzelliliklerden Rıza Tevfik'e 27.07.1938 tarihli ve 16118/99 numaralı tamim gereğince İstanbul'a gitmek üzere 11.06.1943 tarihli ve 68/2 numaralı bir seyahate mahsus olmak üzere, pasaport verilmiştir. Eşi Nazlı Hanım ile beraber, İstanbul Kadıköy Bahariye Caddesi, Hale Sineması yanında yataklı vagonlarda çalışan Hamdi'nin yanına gideceğini ifade etmiştir.

---

¹²⁹ E.G.M. Arşivi, Dos.12222-16

P- RIZA TEVFiĞİN İSTANBULA GELİŞİ VE VEFATI

Yüzelliliklerden olup şimdiye kadar Suriye’de bulunan Rıza Tevfik, 21.06.1943 tarihinde, Toros Treni ile Ankara’ya gelmiş ve Sincan Köyü civarında tren hattında oluşan arıza sebebiyle geceyi trende geçirdikten sonra, 22.06.1943 tarihinde aynı tren ile İstanbul’a hareket etmiştir.

Rıza Tevfik, 23.06.1943 tarihinde Toros Expressi ile İstanbul’a ulaşmıştır. İstasyonda, kızı Munise ve birkaç gazeteci tarafından karşılanmıştır. Trenden indikten sonra duyduğu heyecan sebebiyle yürüyemeyecek halde bulunan Rıza Tevfik, kızı, karısı ve akrabalarından olduğu sanılan bir havacı teğmen tarafından koluna girilerek taksi ile Hamdi Basıkoğlu’nun Kadıköy, Cafer Ağa Mahallesi Hacı Şükrü Sokakta bulunan evine getirilmiştir¹³⁰. Böylece, Rıza Tevfik, yüzelliliklerin af edildiği 1939 yılından dört yıl sonra 1943 yılında Türkiye’ye dönmüş olur. Vatana döndükten sonra kaldığı bütün yerler, yaptığı bütün işler gözetim altında tutulmuş, her günün sonunda hakkında rapor düzenlenmiştir ve 31 Aralık 1949’da, prostat ameliyatı da olduğu İstanbul Gureba Hastanesi’nde zatürreden ölmüştür. Mezarı, Zincirlikuyu Asri Mezarlığı’nda bulunmaktadır. Ölümüne kadar hakkında kötü bir duyum alınmamıştır.

Kendi akıbetini de şu şekilde ifade etmiştir;

“Mukadderat böyle imiş. Herkes doğru düşünemez. Biz mütakerede devletlere karşı yapılan mukavemetin, felaketle sona ereceğini düşünüyorduk. Bu neticeyi, ancak Atatürk gibi, tarihin pek az yetiştirdiği insanlar düşünebilirdi...”

---

¹³⁰ E.G.M. Arşivi, Dos.12222-16.

SONUÇ

Bu çalışma neticesinde, Türk Devriminin sadece harici düşmanlara karşı verilmediğini, aynı zamanda, dahili düşmanlara da benzer mücadelenin karşı koyulduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte, içteki mücadele fiziki yönden çok zorlu olmasa da, diğer yönlerden azımsanmayacak kadar çetin bir mücadeledir. Nitekim, mücadele verdiğiniz insanlar sizin soydaşlarınız ve kendi insanınızdır. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında İtilaf Devletleriyle işbirliği yapmış olanlara karşı verilen mücadelede gösterilen azim ve kararlılık, Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini sağlam temellere oturtmuştur. Verilmiş olan bu azimli ve bir o kadarda kararlı mücadelenin kısmi bir bölümü ele alınmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında ki tüm olumsuzluklara rağmen, kazanılmış olan bu büyük başarılar günümüze ışık tutmaktadır ve gelecekte de karşılaşılabilecek muhtemel olan tüm zorlukların aşılmasında rehber olacaktır.

Emperyalizme ve dahili düşmanlara karşı verilen savaşta, zaferlerini ter ve kanları ile yazan başta Mustafa Kemal Atatürk'e olmak üzere tüm silah arkadaşlarına, Yüce Türk Milleti minnettardır.

EKLER

YÜZELLİKLER LİSTESİ

VAHİDEDDİN'İN MAİYETİ

Yaver-i Has Kiraz Hamdik

Hademe-i Hassa Kumandanı Zekit

Hazine-i Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağau

Tütüncübaşı Şükrür

Şerkarin Yaverk

Yaverandan Erkan-ı Harp Miralay Tahire

Seryaver Avnir

Eski Hazine_i Hassa Müdürü ve Defter-i Hakani Emmini Refikg

KUVVE-İ İNZİBATİYE'YE DAHİL KABİNE AZALARI

Eski Şeyhülislam Mustafa Sabrie

Eski Adliye Nazırı Ali Rüşdiç

Eski Ziraat ve Ticaret Nazırı Cemal (Artin)e

Eski Bahriye Nazırı Cakacı Hamdi (Paşa)r

Eski Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahreddin

Eski Ziraat ve Ticaret Nazırı Kızılhançerli Remzi

SEVR MUAHEDESİNİ İMZALAYAN HEYET-İ MURAHHASA

Eski Marif Nazırı Hadi (Paşa)

Ayandan Şura-yı Devlet Eski Reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı)

Bern eski sefiri Reşat Halis

KUVVE-İ İNZİBATİYE'YE DAHİL OLANLAR

Kuvve-i İnzibatiye Başkumandanı Süleyman Şefik (Paşa)

Yaveri Süvari Yüzbaşısı Bulgar Namıyla Maruf Tahsin

Kuvve-i İnzibatiye Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Ahmet Refik

Kuvve-i İnzibatiye Mitralyöz kumandanı Ve Damat Ferit'in Yaveri Tarık

Mümtaz

Kuvve-i İnzibatiye Kumandanlarından İzmir Kolordusu Kumandanı Ali

Nadir (Paşa)

Kuvve-i İnzibatiye Mensuplarından ve Nemrut Mustafa Divanı Harp

üyesi Kaymakam Fettah

Kuvve-i İnzibatiye Mensuplarından Çopur Hakkı

MÜLKİYE VE ASKERİYEDEN

Eski Bursa Valisi Gümülcineli İsmail

Ayandan Konyalı Zeynelabidin

Eski Cebelibereket Mutasarrıfı Fanizade Mesut

Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri Miralay Sadık

Eski Malatya Mutasarrıfı Bedirhani Halil Rahmi

Eski Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsni

Eski Divan-ı Harp Reisi Nemrut Mustafa (Paşa)

Uşak Belediye Reisi Hulusi

Eski Adapazarı Kaymakamı Hain Mustafa

Tekirdağ eski müftüsü Hafız Ahmet

Eski Afyonkarahisar Mutasarrıfı Sabit

Gaziantep Mutasarrıflığında bulunmuş Celal Kadri

Hürriyet ve İtilaf Katibi Umumisi Adanalı Zeynelabidin

Mülga Eski Evkaf Nazırı Ayandan Vasfi Hoca

Eski Harput Vali Vekili Ali Galip

Eski Bursa Müftüsü Ömer Fevzi

Eski İzmir Kadı Müşaviri Ahmet Asım

Eski İstanbul Muhafızı Natık

Eski Dahiliye Nazırı Ayandan Adil

Eski Dahiliye Nazırı Ayandan Mehmet Ali

Eski Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim (Mirimiran)

Kütahya'da Yunanlılara Mutasarrıflık eden Hoca Rasihzade İbrahim

Adana'da Vekillik eden Abdurrahman
Eski Karahisarşarki mebusu Ömer Fevzi
İşkenceci Namıyla Maruf Mülazim Adil
İşkenceci Namıyla Maruf Mülazim Refik
Eski Kırkağaç Kaymakamı Şerif
Çanakkale eski Mutasarrıfı Manmut Mahir
İstanbul eski Merkez Kumandanı Emin
Kilis'te Kaymakamlık eden Sadullah Sami
Dahiliye Nezareti eski Dava Vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri

ETHEM VE AVANESİ

Çerkez Ethem
Ethem'in biraderi Reşit
Ethem'in biraderi Tevfik
Kuşçubaşı Eşref
Kuşçubaşı Eşref'in biraderi Hacı Sami
İzmirli eski Akhisar Kaymakamı Yüzbaşı Küçük Ethem
Düzceli Mehmet Oğlu Sami
Burhaniyeli Halil İbrahim
Susurluk'tan Demirkapılı Hacı Ahmet

ÇERKEZ KONGRESİNE MURAHHAS OLARAK İŞTİRAK

EDENLER

Hendek Kazasının Sümbüllü Karyesinden Bağ Osman

Eski İzmir Mutasarrıfı İbrahim Hakkı

Beraev Sait

Berzek Tahir

Adapazarının Harmantepe Karyesinden Maan Şirin

Söke Ereğlisi'nin Teke Karyesinden Koca Ömeroğlu Hüseyin

Adapazarı'nın Talustanbey Köyünden Bağ Kamil

Hamte Ahmet

Maan Ali

Kirmastı'nın Karaosman Karyesinden Harunreşit

Eskişehirli Hızır Hoca

Bigalı Nuri Bey oğlu İsa

Adapazarı'nın Şahinbey Karyesinden Lampat Yakup

Gönen'in Bayramiç Karyesinden Kumpat Hafız Sait

İzmir'de Davavekili Sait

Şamlı Ahmet Nuri

POLİSLER

İstanbul Polis eski Müdürü Tahsin

İstanbul Polis eski Müdür Muavini Kemal

Emniyetiumumiye Müdür Muavini Ispartalı Kemal

İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım eski Başmemuru Hafız Sait

İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube eski müdürü Şeref

Arnavutköy Merkez eski Memuru Hacı Kemal

Şişli Komiseri Nedim

İzmir Merkez Memuru,Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat

Adana'da Polis Memurluğu eden Yolgeçenli Yusuf

Unkapanı Merkez Eski Memuru Sakallı Cemil

Büyükdere Merkez eski Memuru Mazlum

Beyoğlu eski İkinci Momiseri Fuat

GAZETECİLER

Serbesti Gazetesi sahibi ,Hürriyet ve İtilaf azasından Mevlanzade Rıfat

Türkçe İstanbul Gazetesi sahibi Sait Molla

İzmir'de Müsavat Gazetesi sahibi ve eski muharriri,Darülhikmet azası

İzmirli Hafız İsmail

Aydede Gazetesi sahibi ve Posta Telgraf eski Müdür-ü Umumisi Refik

Halit (KARAY)

Bandırma Adalet Gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Kemal

Edirne'de Teemin ve Elyevm,Selanik'te Hakikat Gazeteleri sahibi Neyir

Mustafa

Eski Köylü Gazetesi muharriri Ferit

Alemdar Gazetesi sahibi Refii Cevat (ULUNAY)

Alemdar Gazetesi sahibi Pehlivan Kadri

Adana'da Ferda Gazetesi sahibi Fanizade Ali İlmi

Balıkesir'de İrşad Gazetesi sahiplerinden Trabzonlu Ömer Fevzi

Halep'te Doğru Yol Gazetesi sahibi Hasan Sadık

Köylü Gazetesi sahip ve müdürü İzmirli Refet

DİĞER ŞAHISLAR

Tarsuslu Kamil Paşazade Selami

Tarsuslu Kamil Paşazade Kemal

Süleymaniyeli Kürt Hakkı

Mustafa Sabri Hocanın oğlu İbrahim Sabri

Fabrikatör Bursalı Cemil

İngiliz Casusu Meşhur Çerkez Ragıp

Fransız Zabitliği yapan Haçınli Kazak Hasan

Eşkîya Reisi Süngülü Davut

Binbaşı Çerkez Bekir

Fabrikatör Bursalı Cemil'in kayınbiraderi Necip

İzmir eski Umur-u İslamiye Müfettişi Ahmet Hulusi

Uşak'ta Madanoğlu Mustafa

Gönen'in Tuzakçı Karyesinden Yusuf oğlu Remzi

Gönen'in Bayramiç Karyesinden Hacı Kasım Oğlu Zühtü

Gönen'in Balcı Karyesinden Kocaözün Osman oğlu Şakir
Gönen'in Muratlar Karyesinden Koç Mehmet oğlu Koç Ali
Gönen'in Ayvacık Karyesinden Mehmet oğlu Aziz
Gönen'in Keçeler Karyesinden Bağcılı Ahmet oğlu Osman
Susurluk Yıldız Karyesinden Molla Süleyman oğlu İzzet
Gönen'in Muratlar Karyesinden Hüseyin oğlu Kazım
Gönen'in Balcı Karyesinden Bekir oğlu Arap Mahmut
Gönen'in Rüstem Karyesinden Gardiyan Yusuf
Gönen'in Balcı Karyesinden Ömer oğlu Eyüp
Gönen'in Keçeler Karyesinden Talustan oğlu İbrahim Çavuş
Gönen'in Balcı Karyesinden Topallı Şerif oğlu İbrahim
Gönen'in Keçeler Karyesinden Topal Ömer oğlu İdris
Manyas'ın Bolcaağaç Karyesinden Kurhoğlu İsmail
Gönen'in Keçeler Karyesinden Muhtar Hacı oğlu İshak
Marmaranın Kayapınar Karyesinden Yusuf oğlu İshak
Manyas'ın Kızlık Karyesinden Ali Bey oğlu Sabit
Gönen'in Balcı Karyesinden Veli oğlu Selim
Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden Makinacı Mehmet oğlu Osman
Manyas Değirmenboğazı Karyesinden Kadir oğlu Kamil
Gönen'in Keçidere Karyesinden Hüseyin oğlu Galip
Manyas Hacıyakup Karyesinden Çerkez Sait oğlu Salih
Manyas'ın Hacıyakup Karyesinden Maktul Şevket'in biraderi İsmail
Gönen'in Keçeler Karyesinden Abdullah oğlu Deli Kasım
Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden Hasan Onbaşı oğlu Kemal

Manyas'ın Değirmenboğazı Karyesinden Kadir oğlu Kamil'in biraderi

Kazım Efe

Gönen'in Kızlık Karyesinden Pallaç oğlu Kemal

Gönen'in Keçeler Karyesinden Tuğ oğlu Mehmet

150'likler listesinin altında imzası bulunan hükümet üyelerinin listesi şöyledir,

Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet (İNÖNÜ)

Müdafaai Milliye Vekili Kazım (ÖZALP)

Adliye Vekili Mustafa Necatir

Dahiliye Vekili Recep (PEKER)

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr.Refik (SAYDAM)

Maarif Vekili Vasıf (ÇINAR)

Maaliye Vekili Mustafa Abdülhalik (RENDİ)

Mübadele,İmar ve İskan Vekili Mahmut Celal (BAYAR)

Nafia Vekili Süleyman Sırrı (DAY)

Ticaret Vekili Hasan Hüsni (SAKA)

Ziraat Vekaleti Vekili Hasan Hüsni (SAKA) ¹³¹.

---

¹³¹ İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, Gür Yay., 1985, İstanbul, ss.109-117.

KAYNAKÇA

I-ARŞİVLER

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (Ankara)

Dosya No:12222-16

II-SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Cumhuriyet

Tan

Doğru Yol Gazetesi

Vakit Gazetesi

Vahdet Gazetesi

III-İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A-KİTAPLAR

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İleri Kitapevi, İzmir, 1995.

- Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ercan Kitapevi, İzmir, 2000.
- Erdeha, Kamil, **Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- Uçman, Abdullah, **Rıza Tevfîğin Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Ankara, 1986.
- Kutay, Cemal, **Yüzellilikler Faciası**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Meray L., Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, I, Ank. Ün. Siy. Bil. Fak.Yay., Ankara, 1972.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, III, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.
- Soysal, İlhami, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, Gür Yayınları, 1985, İstanbul.
- Soysal, İlhami, **150’likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1985.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, 2. Cilt, İstanbul 1999.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Ankara 1985.
- Esengin, Kenan, **Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, 1. Cilt, Ankara 1988.

- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara 1991.
- Önelçin, H. Adnan, **Nutuk'un İçinden**, İstanbul 1981.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimizin Esasları**, İstanbul 1951.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 2. Cilt, İstanbul 1992.
- Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, 1. Cilt, Ankara 1988.
- Adnan, Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara 1994.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987.
- Türk İstiklal Harbi, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara 1965.
- Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Ankara 1992.
- Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990.
- Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.
- Şehidoğlu, Süreyya Hami, **Milli Mücadelede Zile Ayaklanması**, Ankara 1983.
- Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul 2001.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1989.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 3. cilt, İstanbul 1991.
- Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, 2. cilt, İstanbul

1982.

Ethem, Çerkes, **Anılarım**, İstanbul 2000.

Şener, Cemal, **Çerkez Ethem Olayı**, İstanbul 2001.

Sarıhan, Zeki, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, İstanbul 1998.